R G B WH GR BL Grey Scale #13 C M Y K
A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19

AKADEMIA
OBRONY NARODOWEJ

AON wewn. 4378/92

Janusz TELESZYŃSKI

HISTORIA STAROŻYTNA

WYBRANE PROBLEMY

BIBLIOTEKA GŁÓWNA
Biblioteka Główna
Akademii Obrony Narodowej
S/1750
05-001750-006-0
60425

WARSZAWA 1992

Colour Chart #13
Blue Cyan Green Yellow Red Magenta White 3/Color Black
Centimetres Inches
DANES-PICTA .COM

AKADEMIA OBRONY NARODOWEJ

BIBLIOTEKA GŁÓWNA - ARCHIWUM
Nr ewid. 60425
II
Akademii Obrony Narodowej

AON wewn. 4378/92

Janusz TELESZYŃSKI

HISTORIA STAROŻYTNA

WYBRANE PROBLEMY

BIBLIOTEKA GŁÓWNA
Nr ewid. .....
III
Działu Zbiorów Jawnych - Akademii ON
S/1750

WARSZAWA 1992

W S T Ę P

Skrypt "Historia starożytna. Wybrane problemy" jest materiałem pomocniczym do studiowania dziejów starożytnych i jest przeznaczony dla studentów pierwszego roku studiów na Wydziale Nauk Humanistycznych. Zawiera ogólny obraz powstawania, rozwoju i upadku państw cywilizacji starożytnej.

Materiał zawarty w skrypcie nie obejmuje całego świata starożytnego, lecz tylko dzieje polityczne państw obszaru Azji Mniejszej, Bliskiego Wschodu i Europy. Ten wybór związany jest z zakresem programu nauczania, obowiązującym na pierwszym roku studiów. Obraz świata starożytnego studenci uzyskać mogą po zapoznaniu się z literaturą przedmiotu zamieszczoną w skrypcie.

I. Starożytny Egipt

Historię starożytnego Egiptu określa się zwykle datami: 3100 pne jako początek dziejów dynastycznych i 332 pne jako rok zajęcia kraju przez Aleksandra Wielkiego i kres niezależności państwa egipskiego.

Dzieje dynastyczne dzieli się na 31 dynastii, w ślad za systemem wprowadzonym przez Manetona, historyka i kapłana świątyni w Heliopolis, żyjącego w III w. pne.

Podział ten jest następujący:

ok. 3100 - 2613 pne - Okres wczesnodynastyczny, dynastie I-III,
ok. 2613 - 2160 pne - Stare Państwo, dynastie IV - VIII,
ok. 2160 - 2040 pne - Pierwszy okres przejściowy, dynastie IX - wczesna XI,
ok. 2040 - 1652 pne - Średnie Państwo, dynastie późna XI - XIII,
ok. 1652 - 1567 pne - Drugi okres przejściowy, dynastie XV-XVII,
ok. 1567 - 1069 pne - Nowe Państwo, dynastie XVIII - XX,
ok. 1069 - 656 pne - Trzeci okres przejściowy, dynastie XXI-XXV,
656 - 332 pne - Epoka Późna, dynastie XXVI - XXXI.

Aigyptos /Aegyptus/ zwali Grecy dolinię rzeki Nilu od porochów granitowych czyli katarakt na południu do deltowatego ujścia do Morza Śródziemnego. Nil od czerwca do września przybiera i rozlewa się szeroko, od października do stycznia opada i wraca w swoje łożysko pozostawiając wszędzie warstwę czarnego mułu. Te regularne wylewy Nilu i namulanie terenów doliny rzeki pozwalały na uprawy wszelkiego rodzaju zbóż i warzyw, co stało się pod-

stawą życia mieszkańców starożytnego Egiptu. Ponadto regularność pozwoliła na ustalenie kalendarza jako podstawową rachubę czasu.

Ukształtowanie doliny Nilu i odmienność warunków dzieliła ją na Górny i Dolny Egipt, stanowiące odrębne jednostki administracyjne. Dzielnice te nie były nigdy wyraźnie określone, można jednak przyjąć, że Egipt Dolny obejmował zasadniczo Deltę i rejony przyległe do jej południowego brzegu, natomiast Egipt Górny obejmował pozostałą część kraju do pierwszej katarakty.

Przełomowym wydarzeniem w dziejach Egiptu było zjednoczenie Górnego i Dolnego Egiptu pod władzą króla Menesa. Symbolem zjednoczenia było wybudowanie nowej stolicy państwa w Memfis /obok dzisiejszego Kairu/. Tutaj znajdował się pałac królewski, a kolejni władcy III dynastii grzebani byli w najbliższej okolicy, najczęściej w Sakkarze.

Te wczesne dni historii Egiptu są właściwie nieznane współczesnej historii. Tajemniczym władcom trzech pierwszych dynastii przypisywana jest zasługa zbudowania podstaw, na których powstała monolityczna cywilizacja Starego Państwa. Wiemy, że w okresie wczesnodynastycznym Egipt utrzymywał stosunki handlowe z Babylos i Nubią, które trwały nieprzerwanie aż do końca VI-ej dynastii. Egipt, pozbawiony prawie całkowicie dobrego drewna budulcowego żywo był zainteresowany pozyskiwaniem drzewa cedrowego z gór Libanu. Na Synaju z kolei intensywnie wydobywano miedź i turkus, głównie w Wadi Maghara.

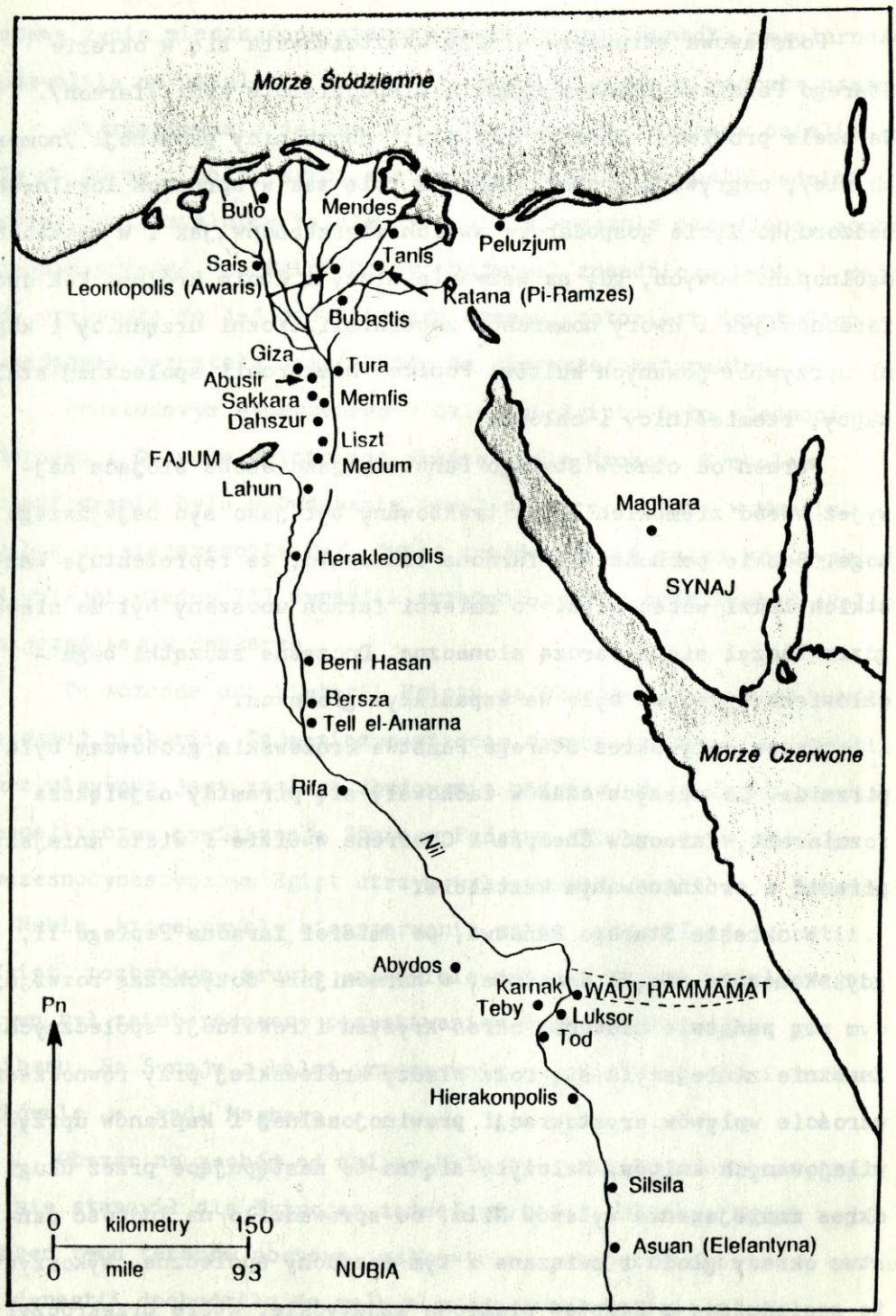
Obszar na zachód od doliny Nilu był w większości pustynny i nie stanowił dla Egipcjan żadnej wartości. Dlatego Egipt zajął wobec tych terenów postawę całkowicie obojętną, chociaż w okresie V dynastii dochodziło do walk z miejscową ludnością.

Podstawowa struktura władzy ukształtowała się w okresie Starego Państwa. Egiptem rządził niepodzielnie król /faraon/. Na czele prowincji /nomarchii/ stali naczelnicy prowincji /nomarchowie/, odgrywający niezastąpioną rolę tak w sprawach lokalnych, nadzorując życie gospodarcze swoich mieszkańców, jak i w sprawach ogólnopaństwowych, gdy na wezwanie służyli swoim królom. Tak dwór faraonów jak i dwory nomarchów zapełniali liczni urzędnicy i kapłani uprzywilejowanych kultów. Poniżej hierarchii społecznej stali kupcy, rzemieślnicy i chłopi.

Faraon od czasów Starego Państwa, jako osoba stojąca najwyżej wśród ziemskich istot traktowany był jako syn najwyższego boga. Boskie pochodzenie faraona oznaczało, że reprezentuje wszystkich ludzi wobec boga. Po śmierci faraon unoszony był do nieba, gdzie łączył się z tarczą słoneczną. Doczesne szczątki boga - człowieka grzebane były we wspaniałym grobowcu.

Przez cały okres Starego Państwa królewskim grobowcem była piramida. Do naszych czasów zachowały się piramidy największe rozmiarami, faraonów Cheopsa i Chefrena w Gizie i wiele mniejszych piramid o zróżnicowanym kształcie.

W okresie Starego Państwa, po śmierci faraona Pepiego II, gdy skończyła się VI dynastia, w harmonijnie dotychczas rozwijającym się państwie nastąpił okres kryzysu i rewolucji społecznych. Znacznie zmniejszyła się rola władzy królewskiej przy równoczesnym wzroście wpływów arystokracji prowincjonalnej i kapłanów uprzywilejowanych kultów. Nałożyły się na to następujące przez długi okres zmniejszenia wylewów Nilu, co sprowadziło na ludność państwa okresy głodu i związane z tym rozruchy społeczne. Wykorzystały to sąsiadujące z Egiptem plemiona azjatyckie, które przekroczyły

Morze Śródziemne
Buto
Mendes
Peluzjum
Sais
Tanis
Leontopolis (Awaris)
Ratana (Pi-Ramzes)
Bubastis
Giza
Tura
Abusir
Sakkara
Memfis
Dahszur
Liszt
FAJUM
Medum
Lahun
Maghara
Herakleopolis
SYNAJ
Beni Hasan
Bersza
Tell el-Amarna
Morze Czerwone
Rifa
Nil
Abydos
Karnak
WADI HAMMAMAT
Teby
Luksor
Tod
Pn
Hierakonpolis
Silsila
0 kilometry 150
0 mile 93
NUBIA
Asuan (Elefantyna)

wschodnią granicę państwa i osiedliły się na przylegających do niej żyznych ziemiach.

Ta niepomyślna dla Egiptu sytuacja trwała przez cały okres IX dynastii. Przez prawie 90 lat toczyły się walki wewnętrzne między rodem królewskim osiadłym w Herakleopolis a potężnym rodem z południa. Około 2040 roku pn.e. wojna domowa zakończyła się zwycięstwem Nebhepetre Mentuhoteta , który objął panowanie nad całym Egiptem. Stopniowo sytuacja wewnętrzna ustabilizowała się. Część starych, prowincjonalnych rodów arystokratycznych poparła nowego władcę, nowe rody arystokratyczne tworzyły się z jego poparciem.

Stabilizacja wewnętrzna podczas długiego, prawie pięćdziesięcioletniego panowania założyciela XI dynastii pozwoliła na uregulowanie spraw zewnętrznych. Przywrócona została pozycja Egiptu w Dolnej Nubii, Azjaci wyparci zostali ze wschodniej części Delty. Egipskie wyprawy handlowe ponownie ruszyły na szlaki południowe oraz do Syrii i Palestyny. W czasie panowania kolejnego faraona Sanchkare Mentuhotepa wielka wyprawa egipska dotarła do brzegów Morza Czerwonego i do Krainy Punt /dzisiaj wschodni Sudan/.

Pomyślny dla Egiptu był cały okres panowania XII dynastii. Wzrastał dobrobyt kraju, kultura weszła na nowy poziom rozwoju. Aparat administracyjny został zreorganizowany. Wpływy prowincjonalnej arystokracji zostały ograniczone na rzecz władzy centralnej. Cały kraj podzielono na trzy okręgi, na czele których stanęły specjalne organy wyznaczone przez faraona.

Pomyślny dla Egiptu okres rozwoju wewnętrznego przerwany został najazdem i opanowaniem znacznej części kraju przez Hyksosów. Rządy Hyksosów, którzy swoją rezydencją uczynili miasto Awaris trwały około 100 lat. W końcu tego okresu dynastia tebańska na

południu zachowywała pewną niepodległość, aż wreszcie chwyciła za broń i usunęła najeźdźców z kraju.

Dynastia XVIII zapisała się w dziejach Egiptu wielkimi osiągnięciami militarnymi, których efektem było rozszerzenie wpływów faraonów w Azji Zachodniej i całkowite opanowanie Nubii. Wojska egipskie dotarły do Eufratu, później przekroczyły go co doprowadziło do wojny z państwem Mitanni. Armia egipska już nigdy potem nie prowadziła wojen tak daleko od kraju.

Na zajętych terenach Egipcjanie zostawiali garnizony, które miały strzec obszary posiadania. Po umocnieniu się na tych terenach, o interesy egipskie dbali gubernatorzy cywilni. Rządy nad większymi skupiskami ludności sprawowali miejscowi władcy pod nadzorem gubernatorów. Dodatkowym zabezpieczeniem interesów egipskich był zwyczaj wysyłania synów miejscowych władców do Egiptu. Ziemie podbite płaciły roczną daninę, co było skrupulatnie przestrzegane.

Dziewiętnastą dynastię założył prawdopodobnie Menpehtyr Ramzes I Dwór królewski znajdował się znowu w Memfis. Tam planowano kolejne wyprawy do Syrii i Palestyny, które Wgipt utracił za panowania poprzednich władców. Serię wypraw rozpoczął Menmaatre Seti I, któremu udało się odzyskać Palestynę, ale gdy skierował się dalej na północ spotkał się z oporem Hetytów. Po długich walkach prowadzonych ze zmiennym szczęściem przez kolejnych faraonów zawarty został pokój, w wyniku którego wpływy Egiptu w tym rejonie świata znacznie zmalały.

Pogorszyła się również sytuacja wewnętrzna Egiptu. Napór sąsiednich ludów wzrastał co zmuszało Egipcjan do budowy szeregu umocnień wzdłuż wybrzeża Morza Czarnego oraz prowadzenia

ciągłych walk z Libijczykami. W czasie panowania Barre Merenptaha /1223-1213 p.n.e./ doszło do wielkiej bitwy na skraju Delty, w wyniku której Egipcjanom udało się powstrzymać plemiona libijskie i zatrzymać napływ ludów z północy, przybywających drogą morską.

Faraon Wesermatre Ramzes III /1190-1158 p.n.e./ ostatni wielki władca niezawisłego Egiptu był założycielem dynastii XX. Powstrzymanie plemion libijskich i ludów wschodnich pozwoliło Egiptowi na chwilę wytchnienia, ale nie na długo. Ramzes III musiał odpierać nowe zagrożenie idące ze wschodu i zachodu. Najpierw plemiona libijskie ponownie próbowały wtargnąć w rejon Delty. Kilka lat później rozpoczął się napór "ludów morskich" - jak zwali je Egipcjanie - od strony Syrii i Palestyny, powstrzymany po wielkiej bitwie w 1182 r. p.n.e. Ale z kolei ludy libijskie ponowiły swoje ataki.

Trudna była również sytuacja wewnętrzna. Wybuchły zamieszki wśród robotników budujących królewski w okolicach Teb. Sam władca stał się obiektem zamachu, spiskowcom nie udało się jednak zgładzić władcy.

Kolejnych ośmiu władców nosiło to samo imię Ramzesa - aż do Ramzesa XII. Panowali oni na ogół krótko. Sytuacja państwa stale się pogarszała. Wzrastało znaczenie kapłanów, w rękach ich znajdowały się stale rosnące majątki wynikające z darowizn faraonów na rzecz świątyń. Stan kapłański coraz bardziej zamykał się w sobie, zaczął stawać się stanem odrębnym, ściśle dziedzicznym, kapłani mieli coraz większy wpływ na kolejnych faraonów, nie rzadko za ich pośrednictwem kierowali sprawami państwa.

Drugim wyodrębniającym się stanem było wojsko. Już faraono-

wie XIX dynastii wzywali do służby wojskowej najemników głównie z plemion libijskich. Z nich to utworzył się stopniowo odrębny stan wojskowy, także dziedziczny i zamknięty w sobie, obdarzany przez władzę dobrami ziemskimi. Sławni z poszczególnych kampanii wodzowie byli szczególnie uprzywilejowani, często zagrażając władzy królewskiej.

Wśród urzędników pogłębiał się proces korupcji. Spadał ogólny poziom moralny społeczeństwa o czym w ówczesnych czasach świadczyło naruszanie grobów królewskich.

Egipt przestał rozciągać kontrolę nad Palestyną i Synajem, tracił swoje wpływy w Nubii. Pogłębiający się kryzys gospodarczy zagrażał jedności państwa, które ostatecznie około 1080 r. p.n.e. rozpadło się.

Faraon Neferkare Ramzes IX był już tylko tytularnym władcą państwa, polityczną natomiast władzę sprawował arcykapłan boga Amona i wicekról Nubii, Herhor, który objął rezydencję w Tebach. W północnym Egipcie władzę objął przybysz ze Wschodu, Nesbanebdzed. Ten stan rzeczy - pełzająca władza - doprowadziło do kresu Nowe Państwo.

Panowanie dynastii XXI - XXV, było okresem ciągłych wstrząsów wewnętrznych i niepowodzeń militarnych. Egipt nie był zdolny do powstrzymywania naporu sąsiadów. Kontrolę nad państwem przejmowali kolejno Libijczycy, Nubijczycy, Persowie i Asyryjczycy.

Władza w Egipcie przez około półtora wieku dzielona była między królami z Tanis i arcykapłanami z Teb. Nie prowadzili oni wzajemnej walki, wręcz przeciwnie pozostawali w sojuszu umacnianym związkami małżeńskimi. Taki układ trwał prawie do końca XX

dynastii, kiedy to pojawił się kolejny konkurent do władzy. Był nim ród wodzów zaciężnych wojsk libijskich osadzony w połowie drogi między Memfis a Tanis, w miejscowości Bubastis, jeszcze przez Ramzesa III. Po bezpotomnej śmierci ostatniego faraona XXI dynastii, kolejną, XXII dynastię zakłada Hedżcheperre Szasznak , głowa owej rozgałęzionej rodziny libijskiej.

Szasznak był silnym i uzdolbionym władcą. Jego władza w całym Egipcie była niepodważalna. Starał się odbudować potęgę państwa w Nubii, przywrócił wymianę handlową z Bobylos. Armia egipska interweniowała w Izraelu przeciwko Roboamowi.

Następcy Szasznaka nie potrafili kontynuować jego sukcesów. Przeciwko panowaniu dynastii rósł opór wewnętrzny, najpierw w Tebach, później w innych częściach kraju, który doprowadził do wojny domowej. Egipt stopniowo rozpadał się na kilka oddzielnych państw. W całym Dolnym Egipcie lokalni naczelnicy tworzyli własne dwory, skąd władali poszczególnymi prowincjami. Nowa XXIII dynastia ustanowiła swoją siedzibę w centralnej części Delty w Leontopolis.

Wewnętrzne waśnie, rozpad państwa, zachęciły królestwo Nubii do rozciągnięcia swego panowania na północne obszary Egiptu. Nubijski książe Pianchy opanował Teby i ogłosił się faraonem. Wkrótce rozpoczął walki o opanowanie całego państwa. Wojska nubijskie wyruszyły na północ, zdobyły starożytne miasto Memfis a miejscowi władcy złożyli hołd zwycięskiemu wodzowi.

W roku 715 p.n.e. w Memfis zasiadł na tronie faraona Nubijczyk Szabaka. Nubia, przez wiele wieków wasalna teraz zaczęła rządzić Egiptem. Wydawało się, że okres pomyślności będzie długi, ale już kolejny nubijski faraon Szabataka musiał ustąpić

pod naciskiem rozszerzających swe posiadanie Asyryjczyków. Pokonany Szabatakan uchodzić musiał do Teb, później do Napaty. Kolejny atak Asyryjczyków w 663 r. p.n.e. zmusił do ucieczki z Egiptu jego władcę Tanetamona; Teby zostały złupione i częściowo zniszczone.

Po tych wydarzeniach, dla Egiptu rozpoczął się okres schyłkowy. Wprawdzie Asyryjczycy pozostawili władzę w rękach zależnych od nich miejscowych władców, ale struktura wewnętrzna Egiptu zmieniała się w szybkim tempie. Rozpoczął się napływ znacznej liczby cudzoziemców, którzy zajmowali się handlem lub służyli w oddziałach najemnych. Stałe zagrożenie dla Egiptu stanowili Babilończycy, ale decydujący cios państwu zadali Persowie.

W 525 r. p.n.e., w wielkiej bitwie pod Peluzjum rozbita została armia egipska i rozpoczął się okres ponad dwustuletniego panowania Persów. Egipcjanie próbowali wyzwolić się spod hegemonii perskiej, wybuchło powstanie kierowane przez pomniejszych książąt Delty, którzy szukali pomocy z zewnątrz. Zawierane były sojusze wojenne z Atenami, później ze Spartą i Cyprem. Nie na wiele się one jednak przydały. Chwilową słabość Persji usiłował wykorzystać król Teos, kierując wyprawą wojenną, która zakończyła się klęską. Ostateczny cios Egiptowi zadały olbrzymie armie Aleksandra Wielkiego. Pokonawszy Persów, Aleksander koronował się na faraona. Egipt starożytny stracił niepodległość na zawsze.

II. Starożytne państwa Azji Mniejszej i Bliskiego Wschodu

Babilonia

Imponujące osiągnięcia cywilizacyjne kosmopolitycznego społeczeństwa zamieszkującego nizinę, przez którą przepływają dwie rzeki - Tygrys i Eufrat, wpadające do Zatoki Perskiej wpisały w historię państwo starożytne - Babilonię.

Nizinę, na której rozciągała się Babilonia /Mezopotamia/ ograniczały od wschodu i północy łańcuchy gór Zagros i Kurdystanu, na zachodzie i południu pustynia Syryjska i Arabska. Wiosną następują wylewy obydwóch rzek na szerokie połacie niziny. To periodyczne nawadnianie, umiejętnie wykorzystywane przez mieszkańców pozwalało na uzyskiwanie wysokich zbiorów jęczmienia i sezamu. Na terenach trawiastych hodowano bydło, owce i kozy. Rejony południowe obsadzone były palmami daktylowymi.

Historię Babilonii dzielimy na trzy okresy:

1. Okres starobabiloński /ok. 2000 - 1595 p.n.e./
2. Okres średniobabiloński /ok. 1595 - 1000 p.n.e./
3. Okres nowobabiloński /ok. 1000-539 p.n.e./.

Ustrojem panującym w Babilonii była monarchia. Władca sprawował rządy przy pomocy urzędników całkowicie od niego zależnych. Król był monarchą absolutnym, najwyższą instancją we wszystkich dziedzinach z wyjątkiem religii, podlegał bowiem nakazom głównego boga, reprezentowanego przez arcykapłana. Monarchia była dziedziczna, następcą był zasadniczo syn pierworodny, chociaż zdarzały się odstępstwa od tej zasady. W bardzo wczesnym okresie władza królewska podlegała kilku ograniczeniom

wynikającym z obowiązku szanowania zwyczajów i tradycji, prawa własności prywatnej, przywilejów możnych rodów. Z czasem ograniczenia te zostały usunięte, pozostał tylko obowiązek posłuszeństwa wobec religii.

Poznane dzieje Babilonii rozpoczynają się od upadku III dynastii z Ur. Nową epokę charakteryzowały ruchy migracyjne semitów z rejonów pustynnych do Mezopotamii i związane z tym mordercze walki przybyszów z miejscową ludnością. Przybysze stopniowo przejmowali zdobycze cywilizacyjne opanowanego przez siebie kraju, przechodzili do życia osiadłego, budując liczne miasta, z których dwa - Isin i Lousa zdobywały kolejno dominującą pozycję.

Najważniejszym momentem dla całej epoki było panowanie Hammurabiego z Babilonu /ok. 1792-1750 p.n.e./. Był on szóstym królem I dynastii babilońskiej. Jego panowanie uważa się na ogół za klasyczną epokę cywilizacji babilońskiej, kiedy ukształtowała się charakterystyczna kultura zwana dzisiaj babilońską.

Wśród odnalezionych w Babilonii dokumentów zwanych kodeksami prawnymi, znajdował się "Kodeks Hammurabiego" /babiloński, ok. 1792-1750/. Kodeksy te dostarczyły mnóstwa informacji o babilońskiej praktyce prawnej, a także o politycznych, społecznych i religijnych stosunkach i instytucjach. Kodeksy regulowały m.in. kwestię uszkodzenia ciała. Winowajca zobowiązany był do zapłacenia odpowiedzialnej grzywny. "Kodeks Hammurabiego" natomiast przewidywał fizyczny odwet. I tak, jeżeli winowajca złamał komuś rękę, jego ręka również powinna być złamana. Stąd popularne porzekadło "oko za oko, ząb za ząb".

Hammurabi stoczył serię wojen z rywalizującymi z Babilonem miastami - państwami, przede wszystkim z Larsą, Mari, Esznuną,

a także toczył długą wojnę z królem Szamsziadadem I z Asyrii. Efektem tych wojen było zwierzchnictwo Babilonu nad całą nizi-ną i regionami sięgającymi na północy aż do Marii i Aszuru.

Po śmierci Hammurabiego, pozostawione przez niego imperium podlegało ciągle wzrastającym naciskom ludów sąsiednich zwła-szcza Kasytów i mieszkańców Kraju Nadmorskiego leżącego nad brzegami Zatoki Perskiej. Największe zagrożenie stanowili jednak Hetyci z Anatolii, którzy najechali i złupili Babilon, kładąc kres panowania I dynastii. Po ich niespodziewanym wy-cofaniu się władzę przejęła dynastia kasycka, rozpoczynając tym samym okres średniobabiloński.

Dynastia kasycka musiała toczyć ciągłe boje z najbliższy-mi sąsiadami, Elamem i Asyrią, które kolejno starały się pod-porządkować sobie Babilonię, aż wreszcie wspólna akcja doprowa-dziła do upadku dynastię kasycką /ok. 1155 r. p.n.e./.

Nowa linia władców wywodziła się z Isin, co dało nazwę dynastii określanej jako II dynastia z Isin. Wśród wielu władców tej dynastii król Nabuchodonozor zajmował miejsce szczególne. U podstaw jego sławy leżała zwycięska wojna z Ela-mem,w wyniku której odzyskano boski posąg Marduka, wywieziony z Babilonu po upadku dynastii kasyckiej. Odtąd Marduk uznawany był za głównego boga.

Nabuchodonozor był królem wojowniczym, wielokrotnie orga-nizował zbrojne wypady na pogranicze Asyrii . Rozbudowywał Babilon, umacniał i poszerzał inne miasta w kraju. W czasie jego panowania nastąpiło ożywienie gospodarcze i rozkwit kultury.

Po pomyślnym dla Babilonii okresie pod rządami II dynastii

z Isin, u jej schyłku państwo przeżywało kolejne najazdy koczowniczych ludów aramejskich, które stopniowo w ciągu wieków osiedlały się w Babilonii, doprowadzając swoją obecnością do zmian kulturowych.

W ciągu prawie dwóch wieków /IX - VIII w. p.n.e./ Babilonia żyła w dobrych stosunkach ze swoim północnym sąsiadem, Asyrią, nawzajem udzielając sobie pomocy w chwilach zagrożenia stabilności państwa.

Stabilność Babilonii, zwłaszcza w połowie VIII w. p.n.e. została poważnie zagrożona. Życiem politycznym wstrząstały ciągłe niepokoje, których przyczyną byli Chaldejczycy, umacniający się wzdłuż Zatoki Perskiej i próbujący przejąć władzę w Babilonii. Wśród zamętu wewnętrznego doszło do rozłamu ludności. Władza państwowa przechodziła jak piłka z rąk Chaldejczyków w ręce Asyryjczyków a ofiarami tej rywalizacji byli Babilończycy, m.in. w 689 r. p.n.e. król asyryjski złupił i spalił Babilon.

Ostatecznie Chaldejczykom udało się założyć dynastię, która później okazała się najpotężniejszą w dziejach Babilonii. Założycielem dynastii był Nabopolasar /625 r.-605 r. p.n.e./, który prowadził zwycięską wojnę z Asyrią, zdobył południową Mezopotamię i koronował się na króla Babilonii a następnie pokonał wojska egipskie wspierające władców Asyrii. Dzięki temu Babilonia umocniła się nie tylko w Asyrii właściwej lecz także podporządkowała sobie jej imperium.

Dzieło ojca kontynuował Nabuchodonozor II /604-562 r. p.n.e./, dwukrotnie zdobywając Jerozolimę; dokonał przesiedlenie ludności judajskiej /"niewola babilońska"/.

Kolejni jego następcy nie zapisali się niczym szczególnym w dziejach państwa. Ostatnim przedstawicielem dynastii nowo-

babilońskiej był Nabonid, który popadł w długoletni konflikt religijny z kapłanami boga Marduka. Na nim też zamykają się dzieje Babilonii, którą opanował w 539 r. p.n.e. król perski Cyrus Wielki.

A s y r i a

Obszar starożytnej Asyrii obejmował dolinę rzeki Tygrys wraz z jego dopływem Wielkim Zebem. Na wschodzie i północy otaczały Asyrię góry Kurdystanu, na południu graniczyła z Babilonią, na zachodzie z pustynnymi obszarami Syrii. Właściwa Asyria mieściła się w trójkącie, którego wierzchołki wyznaczały miasta Aszur, Niniwa i Arbela.

Dzieje Asyrii dzielą się na:

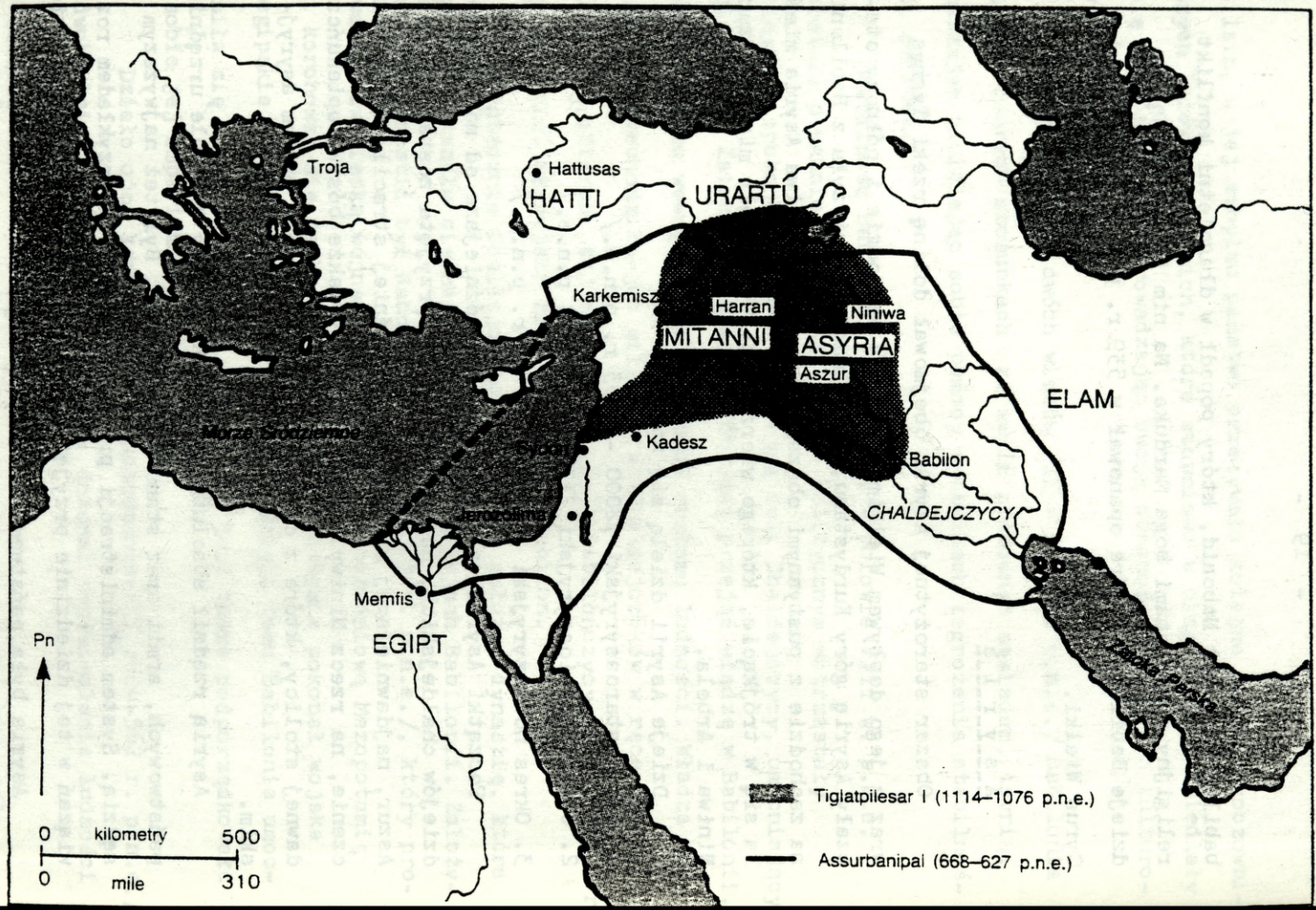
1. Okres staroasyryjski /2000 - 1363 r. p.n.e./
2. Okres średnioasyryjski /1363 - 1000 r. p.n.e./
3. Okres nowoasyryjski /ok. 1000 - 612 r. p.n.e./

Początki Asyrii są o wiele wieków późniejsze od najstarszych dziejów chaldejskich, nazwa zaś państwa przyjęta została od miasta Aszur, najdawniejszej stolicy, które później straciło swoje znaczenie, na rzecz Niniwy. Aszur zwało się także bóstwo opiekuńcze dawnej stolicy, które z czasem stało się głównym bogiem asyryjskim.

Asyrią rządził absolutny monarcha stojący na czele urzędników państwowych, armii oraz stanu kapłańskiego. Był też najwyższym sędzią. System administracji prowincjonalnej był przykładem rozwiązań w tej dziedzinie przyjętym później przez imperium perskie.

Asyria była państwem militarystycznym i w okresie średnioasyryjskim największą potęgą imperialną jaką do tamtej pory widział

Imperium asyryjskie.

ówczesny świat.

Militaryzm tego państwa rozpoczął się już wówczas, gdy Aszur, miasto - państwo musiało walczyć z otaczającymi go ludami o swoje przetrwanie. W następnych wiekach kampanie armii asyryjskiej miały charakter wypraw łupieskich. Stopniowo były one coraz sprawniej organizowane, wojska posiadały coraz lepsze wyposażenie, weszła w użycie konnica, stosowano machiny oblężnicze.

Mniej więcej od IX w. p.n.e. celem wypraw wojennych było zbieranie danin od podbitych ludów. Ustaliła się organizacja armii, którą dowodził król, czasem zastępował go wysoki dowódca zwany tartanu. Podstawową jednostką organizacyjną armii był pięćdziesięciopsobowy oddział zwany kisru. Większość armii stanowiła piechota uzbrojona w łuki, proce, miecze, włócznie i maczugi. Łucznicy w walce nie występowali samodzielnie, każdego ochraniało dwóch wojowników, jeden z ogromną tarczą, drugi uzbrojony we włócznię. W walce stosowane były rydwany, przeważnie dwuosobowe, od IX w. p.n.e. zaczęły pojawiać się oddziały kawalerii.

W okresie staroasyryjskim następowała stopniowa rozbudowa Niniwy i Arbeli, najprężniej jednak rozwijało się miasto Aszur, gdzie powstało wiele świątyń, pałaców a gród otoczony został murem obronnym. Jednakże w połowie tego okresu Aszur zostało podbite przez Hammurabiego a potem Asyria na długi okres dostała się pod panowanie leżącego za zachodzie królestwa Mitanni.

Okres średnioasyryjski otwiera panowanie króla Aszurbalita I /1363 - 1328 p.n.e./, który wywalczył niepodległość Asyrii i przystąpił do budowania asyryjskiego imperium na gruzach królestwa Mitanni i w długotrwałych wojnach z Babilonią.

Do znacznej potęgi doszła Asyria w latach panowania Tukulti-

ninurty I /1243-1207 p.n.e./. Wyprawy wojenne przeciwko plemionom górskim na wschodzie i północy, Hetytom na zachodzie i Babilonii na południu przyniosły nie tylko zdobycze terytorialne, ale także bogate łupy zwłaszcza z ograbionego całkowicie Babilonu.

Największą świetność osiągnęła Asyria w latach panowania Tiglatpilesara I /1114-1076 p.n.e./. Prowadził długotrwałe walki z Frygami we wschodniej Anatolii oraz z Aramejczykami, w walce z którymi doszedł ze swymi wojskami do Morza Śródziemnego. Kilkakrotnie najeżdżał Babilonię. Jego następcy znaleźli się w znacznie trudniejszej sytuacji, a napór Aramejczyków zniwelował poprzednie osiągnięcia. Dopiero panowanie króla Aszurdana II /934 - 912 p.n.e./ otwarło okres odbudowy potęgi państwa. Wojska asyryjskie posuwały się coraz dalej na zachód i w walkach z Aramejczykami odzyskać miały utracone wcześniej ziemie. Kolejne kampanie przynosiły państwu dochody płynące z grabieży, wymuszania okupu, później z narzucanych podbitym ziemiom corocznych danin. W latach panowania króla Aszurnasirapli II /883-859 p.n.e./ terytoria zagarnięte przez Asyrię były tak rozległe, że musiano daleko od własnego kraju budować specjalne magazyny, w których gromadzono ziarno zebrane z okolicznych regionów. Bezpieczeństwa magazynów strzec miały budowane w pobliżu twierdze, które równocześnie pełniły funkcje punktów etapowych dla kolejnych łupieskich wypraw. Z czasem część tych twierdz stawało się stolicami nowych prowincji, w ten sposób kształtował się podział administracyjny wielkiego imperium.

Salmanasar III /858-834 p.n.e./, syn Aszurnasirapli II

kontynuował dzieło ojca, rozbudowując imperium w dwóch kierunkach. Na zachodzie docierał do Palestyny i gór Taurus. Na północy walczył z państwem Urartu,które zaczęło zagrażać zdobyczom asyryjskim.

Królestwo Urartu w następnych dziesięcioleciach stawało się coraz groźniejsze, odrywając od Asyrii prowincje północne. Sytuację pogarszał rosnący chaos wewnętrzny spowodowany przez rosnących w siłę arystokratów, którzy wypowiadali posłuszeństwo władzy centralnej, samodzielnie rządzili prowincjami, prowadzili prywatne kampanie wojenne.

Niekorzystnym zjawiskiem dla spoistości państwa był coraz większy napływ Aramejczyków, częściowo spowodowany przez samych Asyryjczyków, którzy masowo przesiedlali ludność podbitych krajów na swoje terytorium, traktując ją jako siłę roboczą przy wielkich pracach budowlanych i fortyfikacyjnych. Stopniowo kolejne pokolenia Aramejczyków zdobywały w strukturze społecznej i gospodarczej coraz wyższą pozycję. Byli wysokimi urzędnikami administracji państwowej i dowódcami dużych oddziałów wojska.

Kolejni królowie o wojowniczej naturze kontynuowali wyprawy wojenne, których efektem było wyparcie Urartyjczyków z posiadłości asyryjskich, umocnienie władzy nad obszarami Syrii i Palestyny a także wielokrotne ingerencje w sprawy dynastyczne w Babilonii, które zakończyły się złupieniem Babilonu w 689 r. p.n.e.

W okresie panowania króla Asarchadana /680-669 p.n.e./ Asyria dokonała podboju Egiptu. Po rozbiciu wojsk egipskich Asarchadan ustanowił rodzimych władców, którzy jednak musieli wypełniać wolę zwycięzców i pozostawali pod nadzorem asyryjskich garnizonów. Zniszczenie i złupienie Babilonu przyjęte zostało

przez Babilończyków a także większość Asyryjczyków jako czyn świętokradczy a sam król czynem tym zyskał wielu wrogów. Dlatego też Asarchadan, chcąc uspokoić Babilończyków i wszystkich tych, którzy za swego głównego boga uważali Marduka, przystąpił do odbudowy zniszczonego miasta, szczególną uwagę poświęcił odbudowie we wspaniały stylu świątyni głównego boga Babilonu.

Następcy Asarchadana, jego dwaj synowie objęli władzę, jeden w Asyrii, drugi w Babilonii. Rywalizacja obydwóch królów doprowadziła do wojny, w której zwycięstwo odniosła Asyria rozprawiając się z Babilonią i jej sojusznikami.

To zwycięstwo nie zapobiegło stopniowemu upadkowi imperium. Wyswobodził się spod jego panowania Egipt, ze wschodu napierali coraz mocniej Medowie i Scytowie, rosła niezależność od władzy centralnej asyryjskich wielmożów, zajętych swoimi prywatnymi posiadłościami i pomnażaniem swoich bogactw. Kolejno upadały miasta asyryjskie, aż w roku 612 p.n.e. padła Niniwa. Cofające się wojska asyryjskie zostały doścignięte przez Medów i Babilończyków na terenie Syrii i tutaj po przegranej bitwie w 608 r. p.n.e. Aszuruballit, ostatni król Asyrii zszedł wraz ze swoim państwem z areny dziejów.

P e r s j a

Persowie początkowo mieli swe siedziby na południe od jeziora Urmia, potem posuwali się ku południu i zawładnęli południowo-zachodnią częścią Iranu. Wraz z Persami napłynęli Medowie, którzy osiedlali się we wschodnim regionie gór Zagros a później, coraz silniej napierali na ziemie Mezopotamii.

W początka pierwszego tysiąclecia p.n.e. Medowie, znacznie liczniejsi i lepiej zorganizowani narzucili swoje zwierzchnictwo Persom oraz objęli swym panowaniem Anatolię aż po Halis, Iran Zachodni i całą południowo-zachodnią jego część. Ostatni król Medii, Astyages /585-550 p.n.e./ usunięty został z tronu przez Cyrusa II zwanego Wielkim, który zjednoczywszy wiele plemion perskich i irańskich postanowił zrzucić zwierzchnictwo Medów, co udało mu się w 550 r. p.n.e., kiedy to Persja wchłonęła państwo medyjskie.

Na czele państwa perskiego stał "król wszystkich ziem" otoczony dworem. W skład dworu wchodzili dziedzicznie władający ziemią arystokraci, wyżsi dowódcy armii, wyżsi kapłani i urzędnicy centralnego aparatu administracyjnego. Wszystko w państwie zależało od woli króla; był naczelnym wodzem, on mianował wyższych urzędników, był najwyższym sędzią.

Kraj podzielony był na prowincje /satrapie/, których liczba dochodziła w okresie największego rozwoju państwa do 30; na czele satrapii stali mianowani przez króla satrapowie, którzy łączyli w swych rękach władzę wojskową i cywilną,co powodowało, że wielu z nich próbowało wyrwać się spod władzy centralnej i przekształcić swój urząd w dziedziczną monarchię.

Podbite przez Persów sąsiednie ludy, wcielone w skład imperium mogły zachować swoją religię, zwyczaje a nawet do pewnego stopnia własne formy rządów.

Dochody państwa płynęły z uprawy ziemi, handlu i systemu podatków. Kraj podbity, wcielony do imperium był uważany za zdobycz wojenną króla i musiał płacić określone sumy jako pewną formę czynszu dzierżawnego. Sami Persowie podatków nie płacili. Każdy

satrapa zobowiązany był corocznie wnosić do skarbu państwa określoną sumę pieniędzy, które winien wydobyć z ziem mu podległych.

Armia perska ulegała ciągłemu rozwojowi i przekształceniom. Początkowo była perskim wojskiem plemiennym, później od czasów króla Dariusza armia stała uzupełniana była oddziałami składającymi się z wojowników dostarczanych przez podbite ludy. Rdzeniem armii był oddział "dziesięciu tysięcy nieśmiertelnych", rodzaj gwardii królewskiej składający się wyłącznie z Persów i Medów. Dowódcami całej armii od funkcji setnika wzwyż byli wyłącznie Persowie.

Budowę potęgi perskiej rozpoczął Cyrus II od podboju Lidii ,, którą pokonał po prawie rocznych walkach, w roku 546 p.n.e. wziął do niewoli jej króla Krezusa. Następnie Persowie ruszyli na Babilonię i wykorzystując waśnie wewnętrzne zajęli stolicę w 539 r. p,n,e, gdzie Cyrus II ogłosił się prawowitym władcą Mezopotamii.

Po śmierci Cyrusa II jego następcy dokonali podboju Egiptu, Memfis zostało zajęte w 522 r. p.n.e. Dalsze podboje zostały wstrzymane walkami dynastycznymi w Persji, których efektem było wkroczenie na tron Dariusza I, który jeszcze przez rok po objęciu władzy musiał walczyć z wewnętrzną rebelią. Gdy uporał się ze sprawami wewnętrznymi, ruszył na podbój nowych terytoriów. Wyprawy na Wschód zaowocowały przyłączeniem do Persji znacznych terytoriów Indii północnych. Następnie przekroczył Hellespont i rozpoczął walkę ze Scytami mieszkającymi na północ od Morza Czarnego. Wprawdzie nie zdołał ich pokonać, ale jednak Persja zachowała przyczółek w Europie.

W roku 500 p.n.e. wybuchło powstanie Jonów, wspierane przez wojska ateńskie, które zostało w 498 r. p.n.e. zgniecione przez

Persów. Miasta greckie rozlokowane na zachodnim wybrzeżu Azji Mniejszej zostały podporządkowane Persji. Próby podboju Grecji właściwej zakończyły się klęską po wielkiej bitwie pod Maratonem. /12 sierpnia 490 r. p.n.e./.

Po śmierci Dariusza I władzę nad rozległym imperium perskim objął jego syn Kserkses /486 - 465 p.n.e./. Swoje władanie rozpoczął od zdławienia powstania w Egipcie i Babilonii. Następnie przygotował bardzo starannie inwazję na Grecję, którą rozpoczął w 480 r. p.n.e. Bohaterska obrona Greków w wąwozie termopilskim nie zdołała powstrzymać wojsk perskich. Persowie wkroczyli do Attyki i spalili Ateny. Sukcesy perskie zostały powstrzymane po bitwie morskiej pod Salaminą, gdzie Grecy zatopili flotę perską. Nie oznaczało to jeszcze odparcia najeźdźców, wojna toczyła się dalej aż do czasu bitwy pod Platejami, w której Grecy odnieśli zdecydowane zwycięstwo. Następna bitwa morska koło przylądka Mykale zakończyła się kolejną porażką floty perskiej. Dopiero jednak umocnienie się państw greckich, utworzenie Związku Delijskiego zniweczyły perskie plany opanowania basenu Morza Śródziemnego.

Następcy Kserksesa, zamordowanego w niewyjaśnionych okolicznościach, uczestniczyli w toczącej się wojnie między Spartą i Atenami, wspierając raz jedną, raz drugą stronę. Zawarte ze Spartą traktatu w Milecie /412 r. p.n.e./dawało Persji swobodę działania na zachodnim wybrzeżu Azji Mniejszej. Natomiast powstanie w Egipcie przeciwko perskiemu panowaniu zakończyło się odpadnięciem tego kraju od Persji na długie lata.

Po traktacie Sparty z Persją następował stopniowy wzrost siły państwa spartańskiego, które budowało własne, małe imperium i rozpoczęło wojnę z Persją w obronie wolności miast jońskich. W tej

sytuacji król perski Artakserkses zawarł sojusz z Atenami, które stały się przeciwwagą dla Sparty. Był to tzw. "pokój królewski", pozwalający Persom na swobodne działanie w Azji Mniejszej.

W tym samym czasie państwem perskim wstrząsały niepokoje wewnętrzne, walki o tron i bunty satrapów przeciwko władzy królewskiej. Wstępując na tron Artakserkses III /359 - 338 p,n,e./ wymordował większość swoich krewnych, żeby wyeliminować ewentualnych pretendentów do władzy. Następnie krwawo stłumił powstania, jakie wybuchły w Palestynie, Fenicji i Sylicji /345 p.n.e./. Po kilku próbach udało mu się ponownie opanować Egipt /343 p.n.e./. Były to jednak ostatnie próby utrzymania imperium w całości. Kolejni królowie perscy Arses /338-336 p.n.e./ i Dariusz III /336-331 p.n.e./, uwikłani w wewnętrzne intrygi pałacowe nie potrafili oprzeć się zwycięskiemu pochodowi Aleksandra Wielkiego, który kolejno zajmował perskie satrapie i w kwietniu 330 p.n.e. wkroczył do Persepolis. Dariusz III, ostatni Achemenida został zamordowany, kończąc tym samym dzieje starożytnej Persji.

F e n i c j a

Pochodzenie nazwy Fenicja jest nieznane, a sami Fenicjanie nie odnosili jej do siebie. Nazwę Fenicja nadali w pierwszym tysiącleciu p.n.e. Grecy nadmorskim terenom dzisiejszego Libanu i północnej części Izraela. Obszar ten zawarty był pomiędzy Akką na południu i Trypolisem na północy.

Fenicja nie stanowiła centralistycznego państwa, był to raczej łańcuch przybrzeżnych miast, zamieszkałych przez ludność kannanejską i ludy napływające z północy. Amorytów a także Cypryjczyków

i Egejczyków.

Zjawiskiem najbardziej charakterystycznym dla Fenicji był handel i wiążąca się z nim kolonizacja. Przez terytorium Fenicji przebiegały szlaki lądowe z południowej Syrii, Palestyny i północnej Arabii, ze szlaków tych prowadziły drogi do morskich portów. Na stokach Libanu rosły lasy cedrowe,dostarczające budulca bardzo poszukiwanego w głębi lądu, a także liczne kamieniołomy i kopalnie różnych kruszców. Doliny Libanu miały żyzne ziemie, doskonale nadające się do uprawy. Na wybrzeżu Fenicjanie rozwijali rybołóstwo. Tak więc istniały naturalne warunki do rozwoju przemysłu i handlu a szczególnie żeglugi morskiej.

Głównymi ośrodkami życia były miasta Arodos, Byblos, Berytos, Sydon, Tyr oraz wiele drobniejszych. Każde z tych miast stanowiło odrębną jednostkę polityczną kierowaną przez króla, opierającego się w swej władzy na Radzie Starszych, składającej się z przedstawicieli rodów arystokratycznych i ludzi najbogatszych.

Dominujące w Fenicji wierzenia związane były z bogiem Baalem /o różnych przydomkach/ i bogini Astarty. Baal był bóstwem to dobroczynnym, to znów groźnym, które wymagało krwawych ofiar /Moloch/. Kapłani Baala i Astarty zajmowali wysokie stanowiska w hierarchii społecznej, często równe królom.

Zakładanie kolonii było jednym ze środków rozwoju fenickiego handlu i czerpania surowców dla rzemiosła. Kolonie powstawały zazwyczaj w takich miejscach,gdzie można było oczekiwać znacznych korzyści. Cypr przyciągał Fenicjan bogatymi złożami miedzi, wyspa Tosos miała kopalnie złota, ,ołudniowe wybrzeże Hiszpanii zasobne było w srebro. Na wybrzeżach Morza Egejskiego nie udało

się wprawdzie Fenicjanom osiedlić na stałe, natomiast na Sycylii i w północnej Afryce Fenicjanie umocnili się na dłużej /Utica, Hippo, Leptis/.

Największe sukcesy w kolonizacji osiągnęło miasto Tyr. Korzystne układy króla Hirama z Tyru z Hebrajczykami /ok. 960 r. p.n.e. przyniosły Tyrowi dostęp do wewnętrznych szlaków handlowych prowadzących do Transjordanii i Zatoki Akaba, co przysporzyło znacznych korzyści miastu. Tyr zdobył dostęp do kopalin na Cyprze wypierając stamtąd Mykeńczyków, a rzemieślnicy tyryjscy wkrótce zasłynęli ze swych wyrobów z brązu. Prawdopodobnie to mieszkańcy Tyru założyli w 814 r. p.n.e. Kartaginę.

Kolejne wyprawy Asyryjczyków, krwawe i niszczące, doprowadziły do upadku miasta fenickie. Sydon został zburzony w 677 r. p.n.e., lecz sam Tyr nie został zdobyty mimo długotrwałego oblężenia w 688 p.n.e. Później jednak, gdy Babilończycy odziedziczyli imperium asyryjskie, Tyr po długim oblężeniu w 587 r. p.n.e. poddał się królowi Nabuchodonozorowi. Niespełna pół wieku później Fenicja znalazła się we władaniu Persów.

I z r a e l

Święte księgi biblijne przechowują dzieje Izraelitów począwszy od tego czasu, kiedy pierwszy raz przebywali w Palestynie pod rządami patrirarchów /Abrahama, Izaaka, Jakuba/, jako plemię koczownicze, które przybyło tam ze Wschodu a następnie za przykładem innych plemion wędrownych udało się do Egiptu. Po jakimś czasie potomkowie Jakuba w Egipcie stali się robotnikami niewolnymi. Jahwe objawiając się Mojżeszowi rozkazał mu wyprowadzić swój lud

z Egiptu i doprowadzić do ziemi Kanaan, co dokonało się po 40 latach marszu i przebywania na pustyni. Po dobrze zorganizowanej kampanii , Izraelici opanowali cały kraj i osiedlili się w nim,

Wydaje się, że organizacja ludu Izraela i jego podział na dwanaście plemion dokonały się dopiero po opanowaniu ziemi Kanaan. Różne grupy Izraelitów dokonały swoistego układu w oparciu o zobowiązanie służenia Jahwe jako swemu bogu.

Okres opanowywania ziemi Kanaan związany był z walkami z rozmaitymi sąsiednimi plemionami, bowiem Izraelici zetknąwszy się z miejscową religią, zaczęli ją rugować, wprowadzając na jej miejsce wiarę w Jahwe.

Pod naciskiem trwających walk z Filistynami i innymi wrogami, Izraelici zdecydowali się wybrać króla, którym został Saul z plemienia Beniamina.Saul pokonał w ciężkich walkach Ammonitów, natomiast walki z Filistynami trwały ze zmiennym szczęściem aż do chwili, gdy Saul pokonany przez przeciwników odebrał sobie życie na górze Gelboe.

Następcą Saula został Dawid /ok. 1000 - 960 p.n.e./, który musiał stoczyć walkę z synem Saula, Iszbaalem, którego królem ogłosili północni Izraelici. Po zwycięskiej walce Dawid osiadł w mieście Hebron, które stało się stolicą państwa. Następne lata pochłonęły zwycięskie walki z Filistynami. Po ich pokonaniu ujarzmił Aramejczyków z Damaszku, Ammonitów, Moabitów i Edomitów. Po opanowaniu Jerozolimy Dawid uczynił z niej stolicę rozwijającej się potęgi izraelskiej.

Rozwiązanie spraw wewnętrznych pozwoliło Dawidowi na reorganizację państwa. Ostatecznie ustanowiony został ustrój monarchistycz-

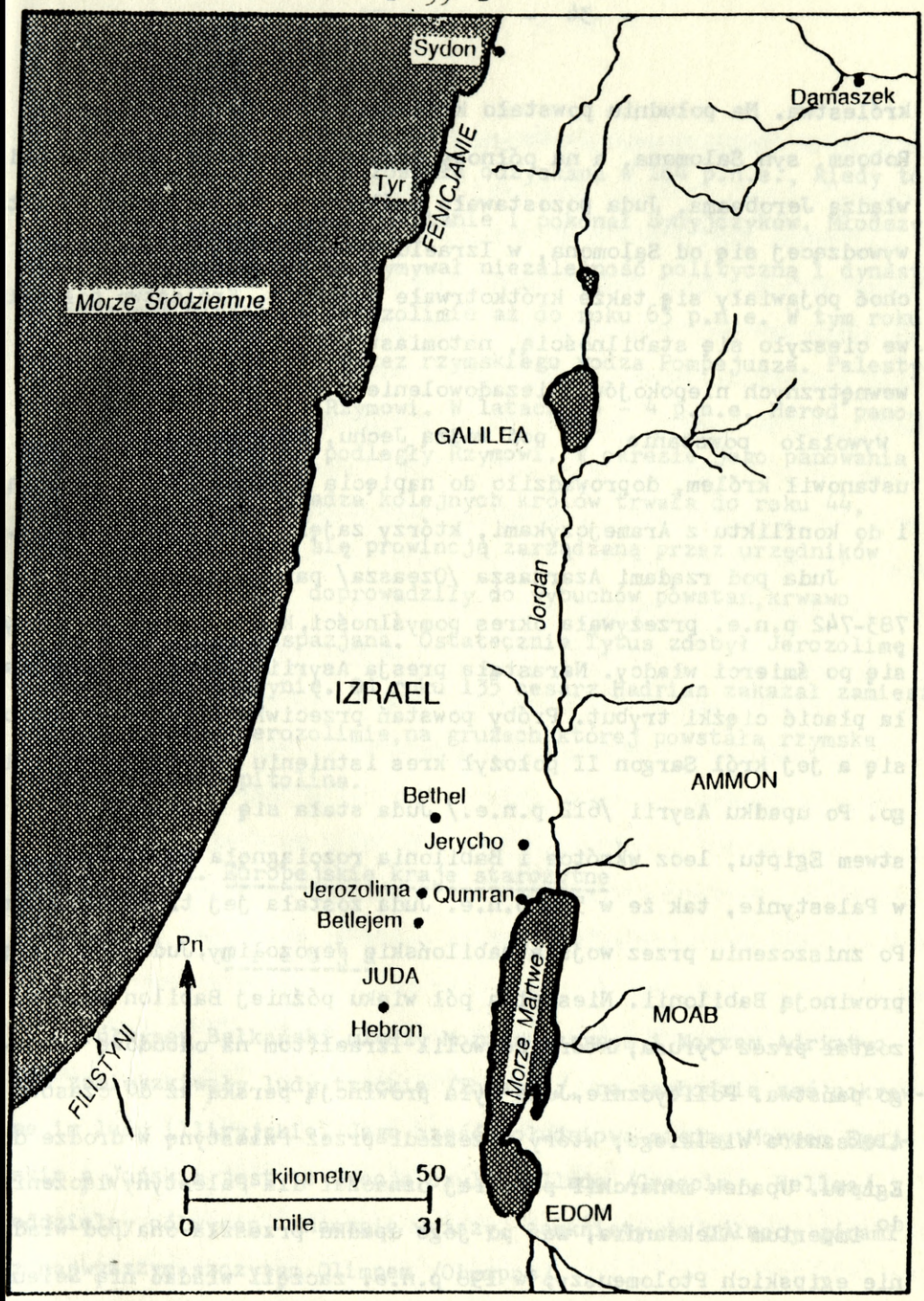
ny. Król był namaszczony /mesjasz/ i panował w imieniu Jahwe. Nowa stolica leżała na terenie neutralnym, nie należącym do żadnego z dwunastu plemion izraelskich. Tutaj Dawid przeniósł arkę przymierza, narodową świętość. Arka była drewnianą skrzynią, symbolizującą obecność Jahwe i zabieraną przez wojska na każdą wyprawę wojenną. Zgodnie z późniejszą tradycją w arce przechowywane były tablice z dużymi dziesięciorgiem przykazań, symbolizowała również tron Jahwe.

Po śmierci Dawida tron objął jego syn Salomon /ok. 960-922 p.n.e./. Dwór w Jerozolimie po małżeństwie Salomona z księżniczką egipską i zawarciu układu z królem Hiramem z Tyru, upodobnił się do rezydencji innych władców zachodnioazjatyckich. Salomon był prawdopodobnie autorem Księgi Przypowieści; w czasie jego panowania Izraelici przyswoili sobie różne nauki pochodzące z krajów ościennych, zwłaszcza zaś z Egiptu, wtedy także podjęto pierwsze próby zebrania izraelskich tradycji historycznych, co przyniosło w efekcie powstanie najstarszych dokumentów Pięcioksięgu, określanych ogólnie jako źródło Jahwisty.

W polityce zagranicznej nie wiodło się Salomonowi, utracił bowiem Edom i Damaszek, choć potrafił utrzymać dobre stosunki z sąsiadami. Natomiast jego postać wiąże się ze wznoszeniem miast, fortyfikacji a przede wszystkim świątyni jerozolimskiej.

Świątynia, pomyślana jako sanktuarium królewskie, w której złożona została arka Jahwe, była zaprojektowana według typowego planu świątyń kannanejskich. Była budowlą wspaniałą, choć niezbyt wielką; składano w niej ofiary i obchodzono religijne święta /Pascha, Zielone Świątki i Święto Namiotów/.

Po śmierci Salomona, państwo rozpadło się na dwa oddzielne

Sydon
Damaszek
Tyr
FENICJANIE
Morze Śródziemne
GALILEA
Jordan
IZRAEL
AMMON
Bethel
Jerycho
Jerozolima
Qumran
Betlejem
Pn
JUDA
Hebron
MOAB
Morze Martwe
FILISTYNI
0
kilometry
50
0
mile
31
EDOM

Izrael

królestwa. Na południu powstało królestwo Judy, w którym panował Roboam, syn Salomona, a na północy królestwo Izraela /Efraim/ pod władzą Jerobaama. Juda pozostawała królestwem dziedzicznym dynastii wywodzącej się od Salomona, w Izraelu królowie byli wybieralni, choć pojawiały się także krótkotrwałe dynastie. Królestwo południowe cieszyło się stabilnością, natomiast północ była widownią wewnętrznych niepokojów. Niezadowolenie z rządów króla Achaba wywołało powstanie pod wodzą Jechu, którego prorok Eliasz ustanowił królem, doprowadziło do napięcia w stosunkach z Fenicją i do konfliktu z Aramejczykami, którzy zajęli całą Transjordanię.

Juda pod rządami Azarjasza /Ozeasza/ panującego w latach 783-742 p.n.e. przeżywała okres pomyślności, który jednak zakończył się po śmierci władcy. Narastała presja Asyrii, której Juda musiała płacić ciężki trybut. Próby powstań przeciwko Asyrii nie powiodły się a jej król Sargon II położył kres istnieniu państwa izraelskiego. Po upadku Asyrii /612 p.n.e./ Juda stała się wasalnym państwem Egiptu, lecz wkrótce i Babilonia rozciągnęła swe wpływy w Palestynie, tak że w 579 p.n.e. Juda została jej trybutariuszem. Po zniszczeniu przez wojska babilońskie Jerozolimy, Juda stała się prowincją Babilonii. Niespełna pół wieku później Babilon zdobyty został przez Cyrusa, który zezwolił Izraelitom na odbudowę swojego państwa. Politycznie, Juda była prowincją perską aż do czasów Aleksandra Wielkiego, który przeszedł przez Palestynę w drodze do Egiptu. Upadek monarchii perskiej oznaczał dla Palestyny włączenie do imperium Aleksandra, zaś po jego upadku przeszła ona pod władanie egipskich Ptolomeuszy; w 198 p.n.e. zaczęli władać nią Seleucydzi. W tym okresie Żydzi rozproszyli się po całym świecie hellenistycznym. Wtedy właśnie Stary Testament został przełożony na język

grecki.

Jerozolima ponownie została odzyskana w 164 p.n.e., kiedy to Juda Machabeusz wzniecił powstanie i pokonał Syryjczyków. Młodszy brat Judy Machabeusza utrzymywał niezależność polityczną i dynastia machabejska władała w Jerozolimie aż do roku 63 p.n.e. W tym roku miasto zostało zdobyte przez rzymskiego wodza Pompejusza. Palestyna stała się podległą Rzymowi. W latach 34 - 4 p.n.e. Herod panował jako król wasalny podległy Rzymowi. W okresie jego panowania urodził się Jezus. Władza kolejnych królów trwała do roku 44, kiedy cały kraj stał się prowincją zarządzaną przez urzędników rzymskich. Ich rządy doprowadziły do wybuchów powstań, krwawo tłumionych przez Wespazjana. Ostatecznie Tytus zdobył Jerozolimę i spalił jej świątynię. Od roku 135 cesarz Hadrian zakazał zamieszkiwania Żydom w Jerozolimie, na gruzach której powstała rzymska kolonia Aelia Capitolina.

III. Europejskie kraje starożytne

G r e c j a

Półwysep Bałkański, między Morzem Czarnym i Morzem Adriatyckim zamieszkiwały ludy trackie /Thracia/, na zachodzie zaś pokrewne im ludy illiryjskie. Jego część południowa między Morzem Egejskim a Jońskim jest to Grecja czyli Hellada /Graecia , Hellas/, oddzielny półwysep, znacznie węższy, zamknięty na północy górami z najwyższym szczytem Olimpem /Olympos/.

Obszar tem można podzielić na trzy części: Grecja północna, to dwie krainy: Epir /Epeiros/ na zachód i Tesalia na wschód od

gór Pindus. Wąwóz Termopile /Thermopylai/ prowadzi do Grecji środkowej, czyli Hellady właściwej. Krainy zachodnie tej części to Akarnania, Etolia, Lokrys; krainy wschodnie to: Fokis, gdzie u stóp Parnasu leżały Delfy, Beocja /Boiotia/ z górami Helikon i górzysta Attyka. Trzecią część ziem greckich stanowi Peloponez. Środek Peloponezu wypełnia największa kraina - Arkadia, którą otaczają na północy skalista Achaja, na zachodzie Elida, Mesenia i Lakonia na południu, na wschodzie leży Argolida. Czwarta część Grecji to liczne większe i mniejsze wyspy rozsiane na Morzu Jońskim i Morzu Egejskim.

1. Grecja archaiczna

W dziejach Grecji okres archaiczny przypadał na lata 700-500 p.n.e. Był to jeden z najwspanialszych okresów w dziejach ludzkości. Grecy okresu archaicznego rozproszeni byli na terenie Grecji lądowej, w Chalkidyce, na wyspach Morza Egejskiego - łącznie z Kretą, w miastach na zachodnim wybrzeżu Azji Mniejszej oraz w założonych w II połowie VIII w.p.n.e. koloniach na Sycylii i w Italii południowej. Zamieszkiwali w małych osadach, z których każda była autonomicznym państwem /polis/. Cały splot elementów powodował, że mimo tego rozproszenia Grecy odczuwali, że należą do tej samej nacji. Niezależnie od tego, czy zwano ich Dorami /zamieszkującymi ziemie północno-zachodnie, wybrzeża Peloponezu, Kretę, Rodos/, czy Eolami - osiadłymi w Beocji, Tesalii i na Lesbos, czy też Jonami, a więc mieszkańcami Attyki, południowo-zachodnich wybrzeży Azji Mniejszej - mieli wspólne cechy i zwyczaje, które czyniły ich Hellenami w odróżnieniu od wszystkich innych, których zwano barbarzyńcami. Łączyły ich język, oddawanie czci tym samym bogom, udział w panhelleńskich ośrodkach kultowych - w Olimpii, w Delfach i Delos,

identyfikowanie się z bohaterską przeszłością zapisaną w "Iliadzie" i "Odyseji".

W większości greckich polis okresu archaicznego panował ustrój monarchistyczny, z królem na czele. W niektórych państwach przeważał element oligarchiczny, w innych monarchiczny, nigdzie jednak król nie miał władzy absolutnej. Z czasem, w walce z arystokracją pragnącą jak najwięcej władzy zatrzymać w swoich rękach, wyłoniły się dwie drogi rozwoju. Albo władzę przechwytywał autokrata /tyrannos/, albo władza polityczna rozszerzana bywała na większą liczbę obywateli, Wielu tyranów doszło do władzy dzięki temu, że inspirowali i przewodzili ruchom kierowanym przeciwko porządkowi reprezentowanemu przez arystokratów.

Rządy tyranów nie zawsze były nienawistne dla poddanych, często przynosiły wielorakie korzyści. W Atenach za rządów tyrana Pizystrata /546-528 p.n.e./ rozkwitło życie kulturalne; Korynt pod władzą Kypselosa i Periandra umocnił swoją pozycję głównego państwa handlowego w Grecji lądowej; rządy Polikratesa na Samos przyniosły jej rangę jednej z potęg morskich we wschodniej części Morza Śródziemnego.

Drugi nurt, przeciwstawny tyranii dążył do rozszerzenia władzy na obywateli wywodzących się spoza rodów arystokratycznych. Wyrosła w VII w. p.n.e. średnia warstwa kupiecka, która przysparzała bogactw miastom greckim, zaczęła zdobywać nowe prawa w sferze politycznej. Na warstwy średnie spadał obowiązek tworzenia w razie wojny ciężko zbrojnej piechoty /hoplitai/. Piechota ta występowała w zwartych szykach, była siłą, która z powodzeniem zastąpiła na placu boju arystokratyczną jazdę. Tworząc główny

trzon armii, decydując o powodzeniu walki, warstwy średnie - przynajmniej w Atenach i Sparcie - uzyskały szerszy dostęp do władzy.

W Atenach król stopniowo stracił swe uprawnienia, pozostało mu jedynie nadzorowanie religii państwowej. Dotychczasowe jego uprawnienia wojskowe przypadły naczelnemu wodzowi - polemarchowi; władzę sądowniczą przejął archon. Urzędnicy ci byli wybierani corocznie z grona stosunkowo niewielu rodów arystokratycznych. Z biegiem czasu do grona urzędników państwowych wybieranych doszło jeszcze sześciu, którzy reprezentowali interesy warstw nie-arystokratycznych. Po rocznej kadencji wszyscy urzędnicy wchodzili do areopagu - rady starszych, stanowiącej ciało wykonawcze.

Szeroko zakrojone reformy państwowe wprowadził Solon, archon z 594 r. p.n.e. Wprowadził zasadę, że dostęp do urzędów zależał nie od statusu społecznego, lecz od posiadanego majątku. Prawo wyboru urzędników otrzymywał każdy obywatel, mógł brać udział w zgromadzeniu ludowym /ekklesin/ a także zasiadać w sądzie przysięgłych.

Również w Sparcie dokonywały się reformy państwowe, których autorem miał być legendarny Likurg. Spartańska organizacja władzy była unikalna wśród państw greckich. W okresie archaicznym władzę sprawowały cztery organy a mianowicie: dwóch dziedzicznych królów o wpływach większych niż ateński basileus; rada /gerousia/ składająca się z obydwóch królów i 28 starszych wiekiem obywateli, wybieranych dożywotnie; zgromadzenie ludowe oraz pięciu eforów wybieranych corocznie, którzy tworzyli władzę wykonawczą; oni także przedstawiali zgromadzeniu ludowemu propozycje do przegłosowania.

W okresie archaicznym pozycja Sparty stale rosła. Najpierw Sparta wchłonęła sąsiednią Mesenię, zniewalając jej ludność, którą zwano helotami, następnie utrwaliła swoją hegemonię na Peloponezie zawierając porozumienia z innymi państwami. Tak powstał Związek Peloponeski pod przywództwem Sparty, która stała się w VII w. p.n.e. pierwszoplanowym państwem greckim,

2. Grecja klasyczna

Pojawienie się Persów w Azji Mniejszej i opanowanie przez nich miast jońskich a następnie nieudane próby podboju Aten były dla Grecji początkiem nowej epoki. Mimo wspaniałych zwycięstw greckich pod Maratonem, Salaminą, Platejami, obecność perska w Azji Mniejszej wciąż zagrażała światu helleńskiemu. W celu odparcia niebezpieczeństwa Ateny zorganizowały związek miast - państw /478 r. p.n.e./. Związek Delijski - taką bowiem przyjął nazwę - wyparł Persów z rejonu Morza Egiejskiego i zachodnich wybrzeży Azji Mniejszej i istniał także po zawartiu pokoju z Persami.

Początkowo działalność Związku była wynikiem kolektywnego działania w oparciu o fundusz /phoros/, powstający z dobrowolnych składek pieniężnych. Wkrótce jednak Ateny stały się główną siłą, narzucającą swą wolę i kontrolę nawet kwestii wewnętrznych poszczególnym członkom Związku. Było kilka prób wyrwania się spod hegemonii Aten; Podejmowały je Naksos w 471 r. p.n.e., Tazos w 465 r. p.n.e., Somos w 440 r. p.n.e., Mitylena w 427 r. p.n.e. Wszystkie te bunty zostały stłumione, Ateny traktowały je jako sprzeniewierzenie się przysiędze złożonej na wierność Związku.

W latach wojen z Persami, Sparta sprawowała naczelne dowództwo

nad zjednoczonymi siłami zbrojnymi państw greckich. Po ustąpieniu niebezpieczeństwa rozpoczęła się rywalizacja między Atenami i Spartą. Utworzenie Związku Delijskiego nie zyskało aprobaty Sparty, nie doszło jednak wówczas do poważniejszych zatargów, gdyż uwaga Sparty zajęta była tłumieniem buntu helotów, jaki wybuchł w 465 r. p.n.e. Ateny wahały się, czy udzielić pomocy swojemu sojusznikowi z lat wojny perskiej, a teraz konkurentowi do przewodnictwa wśród państw greckich, w końcu udzieliły ograniczonej pomocy Sparcie. Ale już w 459 r. p.n.e. doszło między tymi dwoma państwami do długiej wojny prowadzonej jednak bezplanowo i niezdecydowanie. Nie wszyscy Ateńczycy byli do tej wojny przekonani, toteż zawarcie pokoju w 446 r. p.n.e. przyjęto po obu stronach z ulgą. Pokój nie trwał jednak długo. W roku 431 p.n.e. Spartanie uderzyli na Attykę. W ten sposób rozpoczęła się wojna peloponeska.

Przyczyny długotrwałej /431 - 404 r. p,n.e./ wojny pomiędzy Spartą a Atenami były różnorodne. A więc rywalizacja o przywództwo wśród państw greckich, antagonizmy między Dorami a Jonami, różnice ustrojowe między demokracją ateńską a oligarchią spartańską, wreszcie rywalizacja handlowa między sprzymierzeńcami Sparty /głównie Koryntu/ a państwami związkowymi Aten.

Wojna peloponeska miała trzy etapy. Pierwszy rozpoczął się od ataku Spartan, którzy wkroczyli do Attyki, paląc i niszcząc wszystko po drodze. Natomiast Ateńczycy zamknęli się w murach obronnych miasta, które połączone było z portem morskim w Pireusie. W ten sposób, mając bezpieczny dostęp do morza, kontrolowały dzięki swej przewadze w ilości floty drogę ku Morzu Czarnemu i rynkom zbożowym. Obroną Aten kierował Perykles, jednogłośnie wybrany na

wodza. Wybuch zarazy w zamkniętym, przeludnionym mieście, był jedną z przyczyn,która spowodowała nieufność do Peryklesa, którego pozbawiono władzy, później przywrócono do dowodzenia, nie na długo jednak, bo sam padł ofiarą zarazy w 429 r. p.n.e.

Pierwszy etap wojny zakończył się po 10 latach tzw. pokojem Nikiasza. Oba państwa znalazły się w sytuacji patowej.

Drugi etap wojny peloponeskiej rozpoczął się od wyprawy Ateńczyków na Sycylię /415 r. p.n.e./. Wódz wyprawy, Nikiasz przygotował 150 okrętów i zgromadził 6 tysięcy hoplitów. Wyprawa nie powiodła się. W ciągu 413 r. p.n.e. Ateny straciły prawie całą flotę i połowę armii lądowej. Klęska spowodowała bunty sprzymierzeńców Aten, co wykorzystała Sparta wystawiając własną flotę. Rozpoczął się trzeci etap wojny peloponeskiej. Po bitwie pod Ajgospotamoj /405 r. p.n.e./, w której zniszczona została prawie cała flota ateńska, Spartanie ruszyli na Ateny, zburzyli umocnienia i odnieśli zwycięstwo - ostateczne i rzeczywiste.

3. Życie polityczne w Atenach

O ile przez wieki - a przynajmniej od czasów Likurga - Sparta utrzymywała niezmienny ustrój, cechujący się egalitaryzmem i osobliwymi przywilejami obywateli, to w Atenach dokonywały się śmiałe, nowatorskie przedsięwzięcia.

Reformator ateński, Solon, wprowadził zasadę, że jednostka i kolektyw obywateli podporządkowani są prawu, które mogą ustanawiać i interpretować. Ta zasada doprowadziła w połowie V wieku do udziału każdego obywatela z osobna w odpowiedzialności za kierowanie społeczeństwem ateńskim.

Kilkanaście lat po reformach Solona, Kleistenes /570-500 p.n.e./

wprowadził nową organizację społeczną i administracyjną. Reformy te umacniały i rozszerzały zakres uprawnień samorządu. W roku 462 p.n.e. doszło do tego, że żadna sprawa natury państwowej nie była wyłączona spod decyzji ludu. Działał on bądź bezpośrednio w zgromadzeniu ludowym, bądź pośrednio w radzie /boule/ i sądzie /heliaia/. Skład rady został powiększony, jej członków wybierano corocznie losowo, w wyborach mógł zgłosić swoją kandydaturę każdy obywatel. Sędziów wybierano w podobny sposób. Natomiast archońci /urzędnicy/ i areopag /rada złożona z byłych archontów/ przekształciły się w instytucje raczej dekoracyjne. Archońci zasiadali w trybunałach sądowych, lecz nie mieli wpływu na ferowane wyroki; areopag mógł orzekać tylko w sprawach o morderstwo i podpalenie, oraz czuwał nad stanem świętych drzew oliwnych.

Naczelna władza wykonawcza zaczęła od czasów Kleistenesa przechodzić z rąk archontów na organ złożony z dziesięciu wodzów - strategów, wybieranych głównie spośród rodzin związanych tradycyjnie ze sprawowaniem władzy. Oczywiście, każdy obywatel mógł w myśl prawa ubiegać się o to stanowisko. Niezależnie jednak od statusu społecznego, każdy wybierany był tylko na rok i za swoją działalność był surowo osądzany przez cały lud.

Intensywny rozwój gospodarczy Aten, który nastąpił w drugiej połowie VII w. i trwał nieprzerwanie do V wieku doprowadził do zmian w rozdziale dóbr materialnych. To spowodowało zachwianie dotychczasowej równowagi i osłabienie panującego dotąd wzorca arystokratycznego. W administracji państwa pojawili się nowi ludzie, lepiej dostosowani do nowej sytuacji. Zrodziło się napięcie między politykami niwego stylu a arystokracją, niechętnie usposobio-

Grecja starożytna.

nymi do demokracji lub godzący się na nią wtedy, kiedy mogli ją całkowicie kontrolować. Doszło w tym czasie do dwóch krótkotrwałych przewrotów /411 i 404 r. p.n.e./. Demokracja jednak nie upadła i rozwijała się nadal. Tymczasem na czoło życia politycznego państw greckich wysunęły się Teby, które po wojnie peloponeskiej zaczęły rozwijać się politycznie i wojskowo. Armia tebańska dowodzona przez Pelopidasa i Epaminondasa. zadała klęskę Sparcie w wielkiej bitwie pod Leuktrami. Nie zdołały jednak Teby na długo utrzymać hegemonii w Grecji. Na jej obrzeżach wyrosła nowa potęga, Macedonia, która w bitwie pod Cheroneą /338 r. p.n.e./ zamknęła dzieje Grecji wolnej.

M a c e d o n i a

Macedonią zwano kraj położony na północ od Tesalii, pomiędzy Tracją na wschodzie a Illinią na zachodzie, podzielony górami na kilka części.

Według tradycji greckich, Macedończycy właśnie ze względów topograficznych odizolowani byli od Greków i innych sąsiadów: Mizyjczyków, Traków i Brygów. Dialeg macedoński do tego stopnia uległ idiosynkracji, że stał się ledwie zrozumiały dla południowych Greków.

Z cienia historii wyprowadziło Macedończyków pojawienie się Perdikkasa, który około roku 650 p.n.e. opanował tron macedoński i założył dynastię Temenidów, którzy panowali nieprzerwanie ponad 300 lat.

Stolicą powstającego państwa zostało miasto położone na południe od rzeki Haliakmon, na skraju nadbrzeżnej równiny,któremu

Perdikkas nadał nazwę Wenginą. Rdzeń państwa stanowiły ziemie rozciągające się od Heraklei do rzeki Aksjos, otoczone półkolem górskich łańcuchów - Olimp, Bermios i Barnus. Warunki topograficzne czyniły z tej krainy prawdziwą twierdzę.

Podboje sąsiednich ziem rozpoczął król Amyntas I a kontynuował Aleksander I /ok. 495-452 p.n.e./, który narzucił swoje panowanie Górnej Macedonii, zamieszkałej przez plemiona Elimiotów, Orestów, Lynkestów, Pelagonów. Władca ten mimo, że wraz ze swymi poddanymi służył w wojsku perskim, pozostawał w pełnych związkach z tymi miastami greckimi, które walczyły z Kserksesem. To pozwoliło mu na osiągnięcie korzyści po zwycięstwie Greków. Zagarnął ziemie leżące pomiędzy Aksiosem i Strymonem.

Po śmierci Aleksandra I położenie Macedonii znacznie się pogorszyło. Macedonia zagrożona była z zewnątrz przez państwa greckie i sąsiadujące z nią państwa bałkańskie, ale przede wszystkim wstrząsały nią walki wewnętrzne o tron. Od roku 425 p.n.e. przez prawie sto lat plemienne królestwa w Górnej Macedonii starały się uniezależnić, często przy pomocy działań zbrojnych. Uzyskiwały przy tym pomoc ze strony państw greckich, zwłaszcza Aten, które kontrolowały porty położone nad Zatoką Termajską, okupowały ziemie nad Strymonem.

Synowie Aleksandra I prowadzili walki o sukcesję. Odtąd będzie to zjawisko, towarzyszące historii Macedonii przez ponad sto lat.

Panujący w latach 413-399 p.n.e. król Archelaos włożył wiele wysiłku w umocnienie Macedonii, przede wszystkim pod względem siły wojskowej. Umocnił istniejące twierdze i zbudował nowe, rozbudował drogi wojskowe, rozszerzył program szkolenia piechoty

rozbudował królewską jazdę przyboczną, złożoną z dobrze wyszkolonych, opancerzonych jeźdźców, założył nowe miasto kontrolujące przejście przez wąwóz Demir Kapu.

Rozbudową i unowocześnieniem armii macedońskiej zajmował się także król Filip, syn Amyntasa III. Wyposażył piechurów w długie, pięciometrowe piki /sarissa/ oraz wprowadził szkolenie na wzór tebański. Piechota rekrutowała się głównie z terenów Dolnej Macedonii; po zwycięstwie w wojnie z wojskami Illiryjskimi 358 p.n.e. zyskała nazwę "pieszych towarzyszy". Ci zaś, którzy wcielani byli do piechoty z nowo założonych miast zyskali nazwę "miejscy towarzysze". Podwoiła się liczba piechoty, wzmocniła armia polowa. Rozbudowana została jazda, rekrutująca się głównie spośród Traków.

Król Filip rozbudowywał swoje państwo. Wcielił w jego granice niezależne dotąd dzielnicowe księstwa w Górnej Macedonii, pozbawiając ich władców tytułów królewskich. Zakładał nowe miasta na wschód od rzeki Aksios, zasiedlając je ludnością z Dolnej Macedonii. Lokalną administrację pozostawił w gestii miast, plemion i gmin.

W czasie pobytu w Tebach, Filip zapoznał się z irygacją i kontrolą wylewów rzek; wprowadził to w swoim państwie, dzięki temu powiększony został areał ziem uprawnych a jednocześnie zmniejszyło się gospodarcze znaczenie pasterstwa. Wzrost dochodów państwa, lepiej zorganizowana eksploatacja kopalń pozwoliły utrzymać mu z własnej szkatuły armię zawodową. Wykorzystując jej sprawność i siłę podporządkował sobie Illirów, Darchanów, Traków i Scytów. W ten sposób granice państwa sięgały od dolnego Dunaju po wybrzeże Morza Egiejskiego, od Adriatyku do Morza Czarnego i Dardaneli.

W stosunku do Grecji Filip prowadził politykę zróżnicowaną. Podporządkował sobie miasta leżące na północ od Grecji właściwej,

z niektórych miast wysiedlał mieszkańców. Z Tesalią związał się sojuszem; wybrany na przewodniczącego igrzysk w Delfach, zwrócił się z propozycją skierowaną do państw greckich zawarcia powszechnego pokoju. Propozycji tej nie przyjęły Ateny i Teby, które wraz z kilkoma innymi państwami wystąpiły przeciwko Macedonii. Rozpoczęła się wojna, w której w bitwie pod Cheroneą w 338 r. p.n,e., Filip całkowicie rozbił armię swoich przeciwników. Po tej klęsce wszystkie kontynentalne państwa greckie z wyjątkiem Sparty przyjęły propozycję Filipa, aby utworzyć samorządny związek państw greckich i połączyć jego siły wojskowe z armią macedońską dla wspólnej walki z Persją. Filip nie zdążył dokończyć tego dzieła, bowiem w 336 r. p.n.e. został zamordowany w wyniku spisku pałacowego. Zabójstwo to poderwało w świecie hellenistycznym autorytet Macedonii, którą uważano za twór geniuszu Filipa.

Dzieło Filipa kontynuował jego syn Aleksander /336-323 p.n.e./ który spośród wszystkich dzieci Filipa już od najwcześniejszej młodości był przygotowywany do objęcia tronu. Dbano o rozwój jego umiejętności walki, dowodzenia ludźmi, jak również o rozwój ogólny. Jego nauczycielem był największy filozof grecki, Arystoteles. Sam Aleksander za wzór swój uważał Achillesa.

Objęcie władzy przez Aleksandra było burzliwe. Wprawdzie w Grecji uznano jego przewodnictwo, lecz gdy udał się na północ, aby stłumić bunty ludów trackich i illiryjskich, rozniosła się pogłoska, że poległ w walce. Ta pogłoska była powodem wystąpienia Teban, którzy zaatakowali załogę macedońską na Kadmei. Aleksander jednak nie zginął, zjawił się z odsieczą, zdobył Teby i zburzył je doszczętnie /oszczędził jednak świątynie/.

Terytorium Teb zostało podzielone między sąsiadów, a ludność sprzedana jako niewolnicy.

Po rozprawieniu się z buntami przeciwko dominacji Macedonii, Aleksander rozpoczął przygotowania do wyprawy na Persów. Armia Aleksandra składała się z doborowych macedońskich falang i kontygentów dostarczonych przez państwa greckie, oraz różnorakich najemników. Łącznie Aleksander przygotował 30 tysięcy piechoty i 5 tysięcy jazdy.

Przeprawiwszy się przez Hellespont, Aleksander, który jako pierwszy stanął na brzegu azjatyckim ogłosił, że pojmuje Azję jako łup wojenny. Do bitwy z wojskami perskimi doszło nad rzeką Granikiem /344 p.n.e./, w której odniósł zwycięstwo. Następnie zajął Sardes, opanował wybrzeża i miasta greckie, które powitały go z radością w chwili, gdy usunął rządy oligarchiczne i zlikwidował haracze płacone Persom. W głębi Azji Mniejszej zajął Frygię /w Gordium rozciął mieczem słynny węzeł gordyjski/ i Kapadocję. Stamtąd wyruszył do Syrii.

Po porażkach w Azji Mniejszej, Persowie pod wodzą Dariusza II usiłowali powstrzymać zwycięski pochód Aleksandra w wąwozach pomiędzy Syrią i Cylicją. Jednakże źle wybrane przez Persów miejsce bitwy /pod Issos, 333 p.n.e./ nie pozwoliło Dariuszowi rozwinąć wszystkich swoich wojsk, zwłaszcza zaś jazdy, Pokonany przez Aleksandra, porzuciwszy rodzinę i bogaty obóz, Dariusz II uciekł z pola walki.

Pierwszy poważniejszy opór na tym terenie stawiło Aleksandrowi miasto fenickie Tyr, które wojska macedońskie musiały oblegać przez kilka miesięcy, aż wreszcie zostało zdobyte i zburzone w 332 r. p.n.e. Kolejnym celem Aleksandra był Egipt. Upamiętnieniem

podboju Egiptu było założenie nowego miasta w delcie Nilu - Aleksandrii.

Odrzucając propozycje Dariusza, że odstąpi mu Azję Zachodnią za cenę pokoju, Aleksander dążył do opanowania całego imperium perskiego. Kolejna próba Dariusza powstrzymania pochodu Aleksandra, zakończyła się klęską w bitwie w 331 r.p.n.e. między miastami Arbela i Gaugamela /w pobliżu ruin Niniwy/. Aleksander bez oporu zajął Babilon i Guzę, następnie skierował się do Persepolis, które spalił.

Posuwając się w głąb Iranu, napotykał wzrastający opór miejscowej ludności, patrzącej z nienawiścią na zachodnich najeźdźców. Pokonując obszary pustynne i górzyste, Aleksander stracił część swojej armii. Po przekroczeniu rzeki Jaksartes ruszył na Indie. Dążąc do wschodnich granic Pendżabu, Aleksander stoczył bitwę z królem Porosem /pierwszy raz wtedy Grecy zetknęli się ze słoniami bojowymi/. Następnie zamierzał posuwać się wzdłuż Gangesu, ale tych planów nie udało mu się zrealizować. Napotkał bowiem na opór własnych wojsk. Żołnierze znurzeni czteroletnią walką w Iranie i w Indiach /430-426 p.n.e./ stanowczo domagali się powrotu do domów. Aleksander zarządził odwrót, który przebiegał dwiema drogami. Zbudowano flotę u ujścia rzeki Indus i część wojsk pod wodzą Nearcha ruszyła przez ocean, Zatokę Perską do ujścia Eufratu i Tygrysu. Pozostałą część armii Aleksander poprowadził drogą lądową wzdłuż wybrzeże /przez Gedrozję i Karmanię/. Do Babilonu dotarł Aleksander w 325 r. p.n.e. gdzie w dwa lata później zmarł nagle.

Najtrwalszym dziełem Aleksandra było założenie 70 nowych miast w Azji, z których wiele nosiło nazwę Aleksandria. Miasta te

zamieszkiwali Grecy, ludzie pochodzący z Bałkanów, Macedończycy, ale przede wszystkim Azjaci. Miasta miały samorząd jednak musiały przestrzegać królewskich edyktów. Uprzywilejowaną grupę stanowili Macedończycy. Życie polityczne, społeczne i religijne opierało się na wzorach greckich. Miasta spełniały funkcje podobne jak kolonie greckie, jako ośrodki handlowe, dysponujące własną monetą. Ten typ miasta grecko-macedońckiego, z kosmopolityczną, grecko-językyczną ludnością miał się stać ośrodkiem cywilizacji na obszarach południowo-wschodniej Europy i Azji Zachodniej i utrzymał się aż do upadku cesarstwa bizantyjskiego.

Aleksander w odróżnieniu od władców innych imperiów nie dążył do stworzenia rozległego państwa, lecz raczej wielonarodowego królestwa, z wielonarodową armią, w którym każda nacja była traktowana jednakowo. Spoiwem tego państwa miała być kultura grecka. Królowie państw wschodnich byli pochodzenia grecko-macedońskiego i tak samo, jak ich dwory, złożone przeważnie z Greków, używali języka greckiego; po grecku pisał każdy, kto chciał, żeby go wszyscy zrozumieli. W tym więc języku ułożył historię egipską według źródeł miejscowych kapłan egipski Manethon, po grecku pisał historię Babilonu kapłan chaldejski, Berossos. Nawet Stary Testament tłumaczyło na język grecki 70 uczonych /tzw. septuaginta/, na użytek tych Żydów, którzy osiedlili się w Aleksandrii i w Egipcie. Język grecki stał się językiem uniwersalnym dla całego Wschodu cywilizowanego.

Obok miast założonych przez Aleksandra, zaczęła rozwijać się także rodzima urbanizacja. Puszczenie w obieg monet ze stezauryzowanego przez królów perskich skarbca, ulepszenie dróg i mostów, otwarcie drogi morskiej z Indii do Zatoki Perskiej, użyźnianie

ziemi uprawnej przez zastosowanie irygacji, wzmogło wymianę handlową. Ku wschodnim prowincjom podążało setki tysięcy emigrantów z Grecji, Bałkanów i Azji Zachodniej. To ogólne ożywienie było pokłosiem dzieła Aleksandar Macedońskiego.

Aleksander nie zostawił żadnego następcy, który mógłby zająć jego miejsce. Największe znaczenie w olbrzymim państwie miała zwycięska armia; jej wodzowie szybko zrozumieli, że to oni będą sprawować władzę, niezależnie od tego, kto będzie obdarzony tytułem króla. Odtąd ścierały się dwie sprzeczne tendencje: jedna dośrodkowa pragnąca utrzymać jedność dziedzictwa Aleksandra i prawa jego rodziny, druga odśrodkowa, reprezentowana przez władców poszczególnych prowincji. Podczas walki jaka rozgorzała między wodzami armii Aleksandra, państwo rozpadło się na szereg królestw. W mordercze walki nie mieszały się żadne siły zewnętrzne, aż do roku 276 p.n.e., kiedy to uderzyli Galowie. Zagrożenie galijskie w Macedonii zażegnał król Antygonos Gonatas, założyciel dynastii.

Macedonia Antygonidów musiała prowadzić nieustanne wojny z państwami greckimi /zwłaszcza ze Związkiem Etolskim i Związkiem Achajskim/, pragnącymi uniezależnić się od niej. Stopniowo jednak pojawiło się inne, większe zagrożenie. W 229 r. Rzym wkroczył na Półwysep Bałkański i objął swym protektoratem część Illirii. Tylko wąski korytarz oddzielał go od królestwa macedońskiego. Musiało dojść do starcia między dwoma potęgami. Stało się to w roku 200 p.n.e., kiedy to Rzymianie znienacka zaatakowali Macedonię. Król macedoński, Filip II nie dysponował wielką siłą, liczył raczej na jakość swoich żołnierzy i naturalne umocnienia. Starał się, aby nie doszło do walnej bitwy z potężnymi zastępami rzymskimi. Nie mógł jednak tego uniknąć. Pod Kynoskefalaj, w Tesalii /197 r./

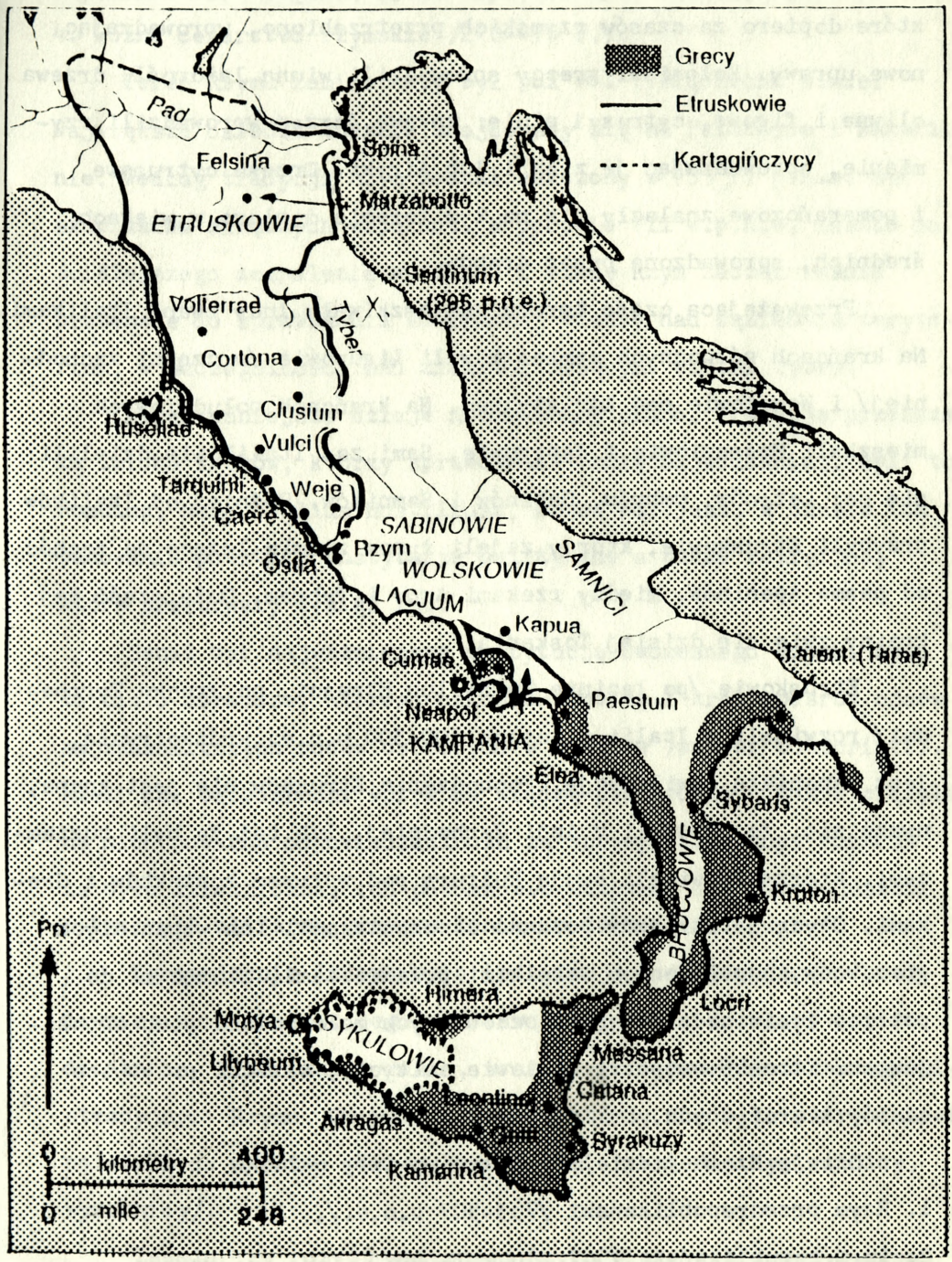
starły się obydwa wojska. Filip musiał się wycofać, zostawiając na polu bitwy osiem tysięcy zabitych i pięć tysięcy wziętych do niewoli. Mimo to, przez dłuższy czas udawało mu się bronić południowej granicy aż do zawarcia pokoju, w wyniku którego stracił posiadłości w Grecji oraz flotę.

Następca Filipa, Perseusz został zaatakowany przez Rzym w 171 r. p.n.e. Do decydującej bitwy doszło pod Pydna /167 p.n.e./. Padło 20 tysięcy Macedończyków, Perseusz dostał się do niewoli. Macedonia została podzielona na cztery samorządne republiki. Ten podział trwał do czasu powstania Macedończyków, zdławionego przez Rzym w 147 r. p.n.e. Macedonia stała się prowincją rzymską,

R z y m

Półwysep Apeniński, otoczony przez morza: Adriatyckie od wschodu, Jońskie od południa, Tyreńskie od zachodu, odcina od reszty lądu europejskiego wielki łuk Alp, które są jego naturalną granicą na północy. W tych granicach składa się on z dwóch odmiennych części. Jedna, Włochy północne, między Alpami na północy a Apeninami na południu, to nizina o żyznych ziemiach nawadnianych przez rzekę Pad /Padus/ o ostrzejszym, kontynentalnym klimacie. Druga część, właściwy półwysep Apeniński, o szerokości nie przekraczającej 25 mil, wzdłuż którego ciągnie się łańcuch Apeninów, jest krajem bardziej górzystym, o klimacie morskim. Po wschodniej stronie Apeninów leży nizina Apulia, po zachodniej stronie rozciągają się niziny toskańska, Etruria, latyńska /Latium, kampańska /Campania/.

Starożytna Italia w okresie przedrzymskim.

W starożytności większa część kraju pokryta była lasami, które dopiero za czasów rzymskich przetrzebiono, wprowadzając nowe uprawy. Koloniści greccy sprowadzili winną latorośl, drzewa oliwne i figowe, cytrusyi pinię; uprawę jarzyn wprowadzili rzymianie, sprowadzając je z Azji lub Afryki. Drzewa cytrusowe i pomarańczowe znalazły się na tym terenie dopiero w wiekach średnich, sprowadzone przez Arabów.

Przeważającą część terenu zamieszkiwały ludy zwane Italikami. Na krańcach północnych zamieszkiwali Ligurowie /w części zachodniej/ i Wenetowie nad Adriatykiem. Na krańcach południowych mieszkali Messapiowie i Japygowie. Sami zaś Italikowie dzielili się na: Latynów, Umbrów, Sabinów i Samnitów. Później od Italików przybyli Etruskowie, którzy zajęli żyzne ziemie leżące na zachód od pasma Apeninów, między rzekami Arno i Tybrem. Duża część tej krainy zwie się dzisiaj Toskanią.

Etruskowie /po łacinie Tusci lub Etrusci, po grecku Tyrrhenai/ rozwinęli w Italii w latach 500-300 p.n.e. krótkotrwałą, lecz wspaniałą cywilizację. Pochodzenie Etrusków nie jest znane, uważa się, że przybyli z Azji Zachodniej, lub też że byli tuziemcami, którzy rozwinęli swoją kulturę pod wpływem kontaktów z Grekami. Obyczaje Etrusków poznano z pozostałości ich wspaniałych grobowców, napełnionych wszelkimi przedmiotami, służącymi do potrzeb życia codziennego i ozdobionych malowidłami scen obyczajowych. Etrusków wyparli Gallowie celtyccy, ostatni przybysze czasów starożytnych.

Dzieje Rzymu podzielić możemy na trzy okresy:

1. Rzym przedrepublikański /753-507 p.n.e./,
2. Rzym republikański /507 p.n.e. - 48/,

3. Wczesne cesarstwo rzymskie /48-270 r./,

4. Późne cesarstwo rzymskie /270-476 r./.

Teren Rzymu zamieszkały był już w I tysiącleciu p.n.e. Największe osiedla ludzkie znajdowały się na Palatynie i Eskwilinie. Według tradycji Rzym został założony w 753 r. p.n.e. Był skupiskiem odrębnych wspólnot. W połowie VII w.p.n.e. doszło do ściślejszego zespolenia wspólnot i wtedy Rzym zaczął rościć pretensje do sprawowania suwerennej władzy nad sąsiednim terytorium, w szczególności nad ziemiami leżącymi wzdłuż Tybru.

Najwcześniejsze dzieje Rzymu znamy słabo. Tradycja przekazała imiona królów, którzy sprawowali władzę najwcześniej. Byli to: Romulus, Numa, Tullus Hostiliusz, Ankus Marcjusz. W czasie ich panowania powstały instytucje polityczne a także religijne, które przetrwały tysiąc lat.

Senat był najważniejszą instytucją ówczesnego Rzymu. Było to ciało doradcze, którego członków wybierał król spośród ojców najznakomitszych rodów osiadłych w mieście /patres conscripti/. Mieli oni bezpośredni wpływ na władzę polityczną a także ciążyła na nich poważna odpowiedzialność za sprawy religijne. Funkcja ta była dziedziczna, ich potomkowie nazywali się patrycjuszami i tworzyli elitarną grupę w łonie społeczeństwa.

Zgromadzenie ludowe było instytucją funkcjonującą od najdawniejszych czasów. Jego podstawą były kurie /curiae/ czyli dzielnice. Ilość kurii rosła, wraz ze wzrostem jednostek administracyjnych Rzymu. Obywatele Rzymu, którzy nie byli patrycjuszami, należeli do warstwy plebejuszy /kupcy, rzemieślnicy, rolnicy, wyrobnicy/.

Zasadniczy rozwój wczesnego Rzymu wiąże się z przybyciem

Etrusków, które nastąpoło gdzieś w ostatniej ćwierci VII w.p.n.e. Przekazy historyczne mówią, że po śmierci Ankusa Marcjusza władzę objął przybysz z Etrurii, Tarkwiniusz Starszy /ok.620 r.p.n.e./. To właśnie Etruskowie swoimi budowlami, pracami irygacyjnymi, wyrobami rzemiosła uczynili z Rzymu - dotychczas zbiorowiska wsi - miasto.

Zgodnie z tradycją, w latach 625-510 p.n.e. w Rzymie panowało trzech królów etruskich: Tarkwiniusz Starszy, Serwiniusz Tuliusz i Tarkwiniusz Pyszny.

Dynastia etruska wprowadziła wiele zmian w organizacji Rzymu i jego instytucjach. Serwiniusz Tuliusz wprowadził nową organizację wojska. Pojawili się ciężkozbrojni piechurzy /na wzór greckiego hoplity/, którzy w zwartych szykach byli nie do pokonania w walce z luźnymi formacjami wrogów. Stanowili oni prekursorów późniejszych rzymskich legionów. Zmieniła się również struktura społeczeństwa rzymskiego. Miejsce obywatela wyznaczał posiadany majątek, a nie przynależność do kurii. W tym systemie pojawiło się pięć klas, wyznacznikiem podziału był stosunek i możliwości pełnienia powinności wojskowych. Pojawiła się również nowa forma zgromadzenia - comitia centuriata - które uchwalało nowe prawa, a także z czasem miało prawo wybierania urzędników. Na tym zgromadzeniu podział na patrycjuszy i plebejuszy nie miał znaczenia, każdy obywatel miał prawo w nim czynnie uczestniczyć.

Królowie etruscy angażowali się w sprawy międzynarodowe. Tarkwiniusze rozszerzyli terytorialnie Rzym, rozciągając wpływy na równinę Lacjum i mieszkające tam ludy. Efektem tego było powstanie związku państw latyńskich. Rzym kontrolował dwie główne drogi handlowe, jedną wiodącą na południe od Tybru, przez Góry Albańskie

do doliny rzeki Tolures, drugą od przepraw na Tybrze ku południowi, przez naturalne przejście między Górami Albańskimi a Polestryną i wkraczającą w dolinę rzeki Tolures. Cały więc handel, który szedł z północy ku równinom nadmorskim w zachodniej Italii był kontrolowany i Rzym ciągnął z niego znaczne korzyści.

Panowanie Etrusków zakończyło się wewnętrznym przewrotem około 507 r. p.n.e., w wyniku którego król Rzymu został wypędzony, a władzę przejęło dwóch wybieralnych urzędników /konsulów/.

2. Rzym republikański

W Rzymie władzę przejęła szczupła grupa starych rodzin patrycjuszowskich - która walnie przyczyniła się do obalenia dynastii etruskiej - monopolizując konsulat czyli urząd wykonawczy. Większa część obywateli Rzymu, złożona z właścicieli ziemskich, rzemieślników, chłopów, pozbawiona była jakiegokolwiek wpływu na rządy w państwie. Nic też dziwnego, że rozpoczęła się walka między plebejuszami i patrycjuszami, przybierająca formy polityczne i gospodarcze, efektem której było zmuszenie władzy do opracowania prawa i przywilejów wszystkich obywateli rzymskich /451 r.p.n.e./. W trakcie wojny Rzymu z etruskim miastem Weje, patrycjusze poczynić musieli ustępstwa na rzecz plebejuszy. Od roku 447 p.n.e. konsulowie zastąpieni zostali przez "trybunów wojskowych" o władzy konsularnej, których liczba wahała się od trzech do sześciu. Urząd ten stał się dostępny dla plebejuszy. To jednak pociągnęło za sobą zjawisko formowania się grupy arystokracji plebejskiej, identyfikującej swoje interesy z interesami patrycjuszy.

W roku 367 p.n.e. powrócono do wyboru instytucji konsulatu, który w wyniku reform dokonanych przez Sekstiusza i Licyniusza stał się dostępny dla plebejuszy. Ostatecznie zostało to zapisane w tzw. prawie Hortencjusza w 287 r.p.n.e.

Wojny prowadzone przez Rzym z Samnitami /343-341, 326-304, 290-289 p.n.e./ były czynnikiem jednoczącym obywateli rzymskich wobec zagrożenia. To zjednoczenie powodowało konieczność poprawienie niekorzystnego położenia plebejuszy. Zaowocowało to rozdzieleniem biedniejszych plebejuszy między wszystkie istniejące tribusy, a nie jak dotychczas tylko między kilka tribusów miejskich. Odtąd głos plebejuszy w zgromadzeniu /comitata tributa/ nabrał realnego znaczenia.

Długotrwała wojna /264-241 p.n.e./ z wielką potęgą handlową i militarną, jaką była Kartagina, odbiła się na życiu ludności rzymskiej. Przede wszystkim ukształtowała się grupa patrycjuszowsko-plebejskich nobilów /nobilitas/. Kampanie prowadzone w Hiszpanii lub na Wschodzie dawały wodzom różnych szczebli ogromne łupy - złoto, srebro, dzieła sztuki, niewolnicy. Jedyną właściwie lokatą tego kapitału stał się zakup ziemi. Wykupywali ją na terenie Italii, koncentrując swe posiadłości w ogromne majątki obrabiane przez niewolników. W ten sposób na terenie rzymskiej Italii rozwijała się nie tylko potęga wojskowa, ale powstawało nowe społeczeństwo, którego gospodarka opierała się na pracy niewolników.

Drugim efektem przemian, jakie przyniosły zwycięskie wojny było pojawienie się wielkich rodów nobilów np. Scypionów, Metellusów, Klaudiuszów, Fabiuszów, które zdominowały życie polityczne Rzymu. Ich sukcesy zależały nie tylko od wielkości posiadanego majątku, lecz także od tego, czy potrafili pozyskać i zachować

lojalność i życzliwość wojsk, którymi dowodzili, oraz zadbać o losy żołnierzy, którzy służbę kończyli. Tutaj można szukać genezy przyszłych armii prywatnych i wojen domowych z okresu I w.p.n.e.

Wewnętrzne napięcia i tarcia w I w.p.n.e. spowodowane były głównie położeniem Italików, którzy nie byli obywatelami Rzymu, a więc nie posiadali uprawnień i przywilejów, co nie zwalniało ich od różnorakich obowiązków. Ponadto coraz częściej usuwani byli z własnych gospodarstw, które były przekazywane byłym żołnierzom, najczęściej zaś wchłaniane przez wielkie posiadłości nobilów. Problem ten bywał używany w rozgrywkach politycznych. Zajmowali się nim trybunowie ludowi Tyberiusz Grakhus i jego brat Gajusz, później problem Italików wywołał na światło dzienne inny trybun, Marek Liwiusz Druzus. Chodziło o nadanie Italikom obywatelstwa rzymskiego i o reformę rolną. Kwestia ta została rozwiązana dopiero po zaciętej "wojnie społecznej" między Rzymianami i Italikami /91-88 p.n.e./; ci drudzy zdobyli obywatelstwo Rzymu, a ziemię mogli otrzymać w koloniach rzymskich zakładanych poza terytorium Italii dla weteranów, Italików i innych.

Walka o władzę między nobilami spowodowała upadek republiki. Kiedy Lucjusz Korneliusz Sulla /138-79 p.n.e./ wódz wyprawy przeciwko Mitrydatesowi uznał, że należą mu się większe wpływy w państwie i napotkał na sprzeciw, ruszył zbrojnie na Rzym /82 r. p.n.e./ i objął władzę jako dyktator uprawniony do uporządkowania państwa. Podobnie postąpił Gnejusz Pompejusz, zwycięski wódz walk w Hiszpanii i wschodniej części Morza Śródziemnego. Nie znalazwszy uznania wśród innych nobilów dla swoich aspiracji, zawarł w 59 r, p.n.e. sojusz z Markiem Licyniuszem Krassusem, najbogatszym człowiekiem w świecie rzymskim i z Gajuszem Juliuszem Cezarem.

Powstał triumwirat, który przetrwał do 53 r.p.n.e. Stara konstytucja jeszcze formalnie funkcjonowała, nadal wybierano konsulów, pretorów i trybunów, senat obradował, zbierały się zgromadzenia ludowe, ale ustrój republikański kończył swój żywot.

W roku 48 p.n.e. Cezar objął władzę jako dożywotni dyktator, w praktyce na 4 lata, bowiem w 44 r. został zamordowany.

3. Wczesne cesarstwo rzymskie

Po śmierci Cezara uformował się II triumwirat, który utworzyli Gajusz Juliusz Cezar Oktawian /August/, Marek Antoniusz i Lepiduseusz. Główną osobą w tym układzie był August, który przejął całość władzy w 27 r.p.n.e. powołując do życia tzw. pryncypat.

Pryncypat był ustrojem monarchistycznym ale zreformowanym. Władcą nie był król lecz pierwszy obywatel /princeps/. Senat zatwierdzał jego jedyny w swoim rodzaju prestiż i szczególne wpływy w państwie. Władza princepsa opierała się na lojalności armii wobec niego i jego rodziny. Ludności wpajana była lojalność przez tzw. kult cesarski, który był zbiorem ceremonii wykorzystujących formy religijne. Równocześnie August starał się, aby jego poczynania akceptowane były przez Senat, który z kolei nadawał mu różne stanowiska. W 27 r.p.n.e. otrzymał władzę prokonsularną w prowincjach Galia, Hiszpania i Syria co dało mu dowództwo nad ogromną częścią armii rzymskiej; w 23 r.p.n.e. został trybunem ludowym; w 19 r.p.n.e. nadano mu uprawnienia konsula, co upoważniało go do wprowadzania reform administracyjnych w kraju.

August zreorganizował administrację i wojsko. Wprowadził

urząd prefektusa annonae, tj. urzędnika odpowiedzialnego za sprowadzanie zboża, które mieszkańcy Rzymu zgodnie z przywilejem otrzymywali za darmo. Ponadto zorganizował po raz pierwszy policję miejską, straż ogniową oraz służbę przeciwpowodziową. Wojsko zostało zmniejszone do 300 tysięcy żołnierzy, stacjonujących w prowincjach przygranicznych. Obywatele rzymscy służyli w legiach, mieszkańcy prowincji w oddziałach posiłkowych. Żołnierze legii, po 25 -letniej służbie otrzymywali emeryturę pochodzącą z sum wpływających do kasy wojskowej z dwóch specjalnie ustalonych podatków. Żołnierze oddziałów posiłkowych po zakończeniu służby otrzymywali obywatelstwo rzymskie wraz z towarzyszącymi mu przywilejami.

Następcy Augusta z dynastii julijsko-klaudyjskiej - Tyberiusz /14-37/, Gajusz "Kàligula" /37-41/, Klaudiusz /41-54/, Neron /54-69/, różnie zapisali się w dziejach Rzymu. Obcesją większości z nich była obawa przed prawdziwymi lub rzekomymi spiskami mającymi pozbawić ich władzy i życia. Toteż w obawie przed nimi sami dopuszczali się morderstw lub je inspirowali /np. Neron/. Nie był to dla Rzymu okres stabilny, przynoszący państwu korzyści.

Dynastię Flawiuszów założył Wespazjan /69-79/. Zakończył zwycięsko wojnę domową, związaną ze sprawą wyboru cesarza, odbudował finanse państwa, zapełnił Senat nowymi ludźmi, wywodzącymi się z kolonii w Italii i na prowincjach. Zresztą koloniami interesował się szczególnie, zakładając nowe w różnych częściach ówczesnego świata. W Rzymie wybudował Koloseum.

Kolejnym władcą był Tytus /79-81/, który zdobył Jerozolimę i zburzył znajdującą się tam świątynię. Dominicjan sprawujący władzę w latach 81-96 ustalił granicę z napierającymi Germanami

na rzece Neckal. Rozpoczął także budowę fortyfikacji na limesie w Germanii; wojska rzymskie posunęły się w głąb Szkocji.

W polityce wewnętrznej Domicjan nie osiągnął sukcesów. Stosując rządy autokratyczne, ogłaszając się panem i bogiem, doprowadził do konfliktu z senatem. Tyrania cesarza doprowadziła do spisku i zamachu na jego życie.

Harminijną współpracę z senatem utrzymywał przez cały okres swego panowania cesarz Trajan /99-117/, który otwierał złoty wiek cesarstwa rzymskiego. Od jego rządów rozpoczął się okres stałego wzrostu centralizacji państwa, a zwłaszcza systemu finansowego. Trajan rozbudował także terytorium cesarstwa, włączając w jego skład Arabię Skalistą, Mezopotamię a w Europie Dację. Jego panowanie upamiętniają nowe budowle w Rzymie, rozbudowane forum i centrum handlowe.

Następcą Trajana był cesarz Hadrian /117-138/, który głównie zajął się reorganizacją wojska i systemem obrony granic. Wprowadził zmiany w naborze żołnierzy do legionów przez branie rekrutów spośród ludności terenu, na którym one stacjonowały. Odtąd, gdy zaistniała konieczność zbrojnej interwencji, do miejsc zapalnych nie ruszały całe legiony, lecz wydzielane z nich pododdziały. Cesarz nakazał zbudowanie umocnień ziemnych na granicy posiadłości rzymskich w Brytanii /wał Hadriana/.

Reorganizacji podległa także administracja państwa. Kariera w służbie cywilnej nie musiała być powiązana z uprzedmin uzyskaniem stopnia oficerskiego w armii. Na czele kancelarii cesarskich stanęli ludzie wywodzący się z grona ekwitów.

Spokojnie przebiegały lata panowania cesarza Antoniusza Piusa /138-161/. Co prawda zmuszony był do stłumienia kilku buntów,

ale wielkich wojen Rzym w tym okresie nie prowadził. Natomiast lata panowania cesarza Marka Aureliusza /161-180/ były okresem walk z napierającymi Germanami, ponownego podboju Mezopotamii, którą utracił cesarz Hadrian, a także epidemii dżumy, którą przywiekły legiony wracające ze Wschodu. Wojny powodowały napięcia wewnętrzne i wykazały, że gospodarka państwa z trudnością wytrzymywała obciążenia, jakie one za sobą pociągały.

Okres złotego wieku cesarstwa rzymskiego zakończył się wraz ze śmiercią Marka Aureliusza. Dla Rzymu nastały ciężkie czasy. Kolejny cesarz Kommodus /180-192/ nie potrafił utrzymać dobrych stosunków z senatem. Uległy woli doradców, głównie prefektów prowincji, Kommodus uśmiercił wielu swoich przeciwników, co nie zapobiegło spiskowi, w wyniku którego stracił życie. Rzym pogrążył się w wojnie domowej, powstawały liczne zwalczające się ugrupowania, spiski pociągały za sobą mordy i konfiskaty majątków. Ta sytuacja trwała w czasie rządów jego następców: Septimiusza Sewerusa /192-211/, Karakalli /211-217/ i Aleksandra Sewera /220-235/, który zamykał dynastię Sewerów a wraz z nią okres wczesnego cesarstwa.

Wczesne cesarstwo pozostawiło po sobie znaczne osiągnięcia cywilizacyjne. Aż do końca dynastii Sewerów rozwijało się życie municypalne, a rzymski sposób życia i organizacji państwa docierał na Wschód i Zachód. Prowincje płaciły podatki, które szły na utrzymanie mieszkańców Rzymu i jego armii, w zamian miały zapewnioną ochronę przed najazdami z zewnątrz. Stopniowo zanikały różnice między obywatelami rzymskimi a ludami poddanymi. Powstawały liczne miasta z takimi charakterystycznymi elementami infrastruktury jak rynki, bazyliki, łaźnie, amfiteatry, kolumnady. Wieś przejęła rzym-

ski system willowy. Urbanizacja i podatki zmuszały do powiększania dochodów z gospodarstw, to pobudzało do szukania nowych metod gospodarowania. Życie codzienne, wykwintna ceramika, spożywanie wina, szklane naczynia, szyby w oknach, artystyczne brązy - wszystko to docierało do prowincji rzymskich, podnosząc standard i zmieniając sposób życia ludów tam zamieszkujących. Ogólnie był to okres trwałego pokoju w świecie śródziemnomorskim.

Ten okres zakończył się wraz z końcem dynastii Sewerów, rozpoczęły się czasy wewnętrznej niestabilności, ciągłych zmian na tronie cesarskim, powtarzających się najazdów ludów ościennych. Alamanowie i Frankowie przerwali granicę na Renie, Goci niszczyli Grecję, prowincje bałkańskie i Azję Mniejszą. Syria i Antiochia atakowana była przez nowe, sasanidzkie państwo perskie. W tym samym czysie wojsko przejawiało tendencję do rozpadu na armie regionalne, z których każda widziała na tronie cesarskim swojego dowódcę. Pogłębiała się anarchizacja państwa.

Próby opanowania sytuacji podjął cesarz Galien /253-268/. Stworzył nową armię, złożoną głównie z konnicy stacjonującą w północnej Italii. Pozbawił senatorów dowódczych funkcji w wojsku. Korpus dowódczy oparł o oficerów zawodowych, zaczynających karierę od szeregowych żołnierzy, Przebudowę armii kontynuowali kolejni cesarze. Klaudiusz /286-270/ rozbił kilkakrotnie Gotów na Półwyspie Bałkańskim, jego następca Aurelian /270-275/ wyparł różne plemiona germańskie z Bałkanów i doprowadził do zakończenia secesji Galii. Te poczynania pozwoliły na tworzenie warunków do zbudowania późnego cesarstwa rzymskiego.

4. Późne cesarstwo rzymskie

W roku 270 na tron cesarski wstąpił Aurelian. Nie sprawował jednak pełnej władzy, lecz tylko w Italii i prowincjach centralnych. Drugi ośrodek władzy znajdował się na Zachodzie, gdzie rządził Tetrykus; Wschód był pod panowaniem Waballatha, króla Palmyry i jego matki, Zenobii.

Głównym celem politycznym Aureliana była unifikacja cesarstwa. Dwie wielkie wyprawy wojenne pozwoliły na zrealizowanie tego celu. W 273 roku zdobyta została Palmyra a w 274 roku w bitwie pod Châlons pokonał Tetrykusa. Jedność cesarstwa ugruntować miały reformy religijne, ekonomiczne oraz administracji państwowej, które z większym lub mniejszym powodzeniem realizował cesarz aż do chwili zamordowania go w roku 275. Dwaj kolejni cesarze - Marek Aureliusz Probus /275-282/ i Marek Aureliusz Karus /282-284/ również zginęli śmiercią gwałtowną, nie doprowadziwszy do poważnych przemian w życiu Rzymu.

Radykalne środki uzdrowienia rzymskiego społeczeństwa podjął cesarz Dioklecjan /284-305/, który przede wszystkim musiał odeprzeć wrogów, zewsząd nacierających na granicę cesarstwa. Po wielu kampaniach na Zachodzie i Wschodnie, udało się Dioklecjanowi odbudować terytorialną jedność państwa a nawet rozciągnąć protektorat na Armenię i Iberię /Gruzja/.

Kolejnym celem politycznym Dioklecjana było umocnienie władzy cesarskiej. Od czasów absolutyzmu militarnego Septemiusza Sewera, władza senatu stopniowo upadała. Senat przestał być współrządzącym wraz z cesarzem. Określenie prawne zmienionych stosunków było głów-

ną treścią reform państwowych. Miejsce dotychczasowego pryncypatu zajęła monarchia absolutna. Aby podnieść urok osoby panującej i osłonić ją przed częstymi zamachami uzurpatorów, Dioklecjan wprowadził okazały ceremoniał dworski i postanowił, że cesarz jest ponad prawem, a jego wola jest prawem dla wszystkich.

Reformie uległa także administracja państwowa. Wzrosła ilość prowincji, jako drobniejszych okręgów administracyjnych, a równocześnie powstały okręgi większe, diecezje, złożone z kilku prowincji. Naczelnicy diecezji byli zwierzchnikami rządców prowincji i pośrednikami między nimi a władzą centralną. W prowincjach oddzielona została władza urzędników cywilnych od dowódców wojskowych. W ten sposób powstała biurokracja, spełniająca ślepo polecenia wydawane z góry, sprężysta, staranna i dbała o potrzeby państwa, ale obojętna na potrzeby społeczeństwa. Dla ludności, nękanej coraz większymi ciężarami na rzecz państwa, stała się wkrótce wielką plagą.

Dioklecjan ujął w system zwyczaj już nieraz praktykowany, że niektórzy cesarze przybierali sobie do pomocy synów lub krewnych. Za przykładem cesarzy złotego wieku mianował na swoich współregentów ludzi doświadczonych w działaniach politycznych: Maksimianusa, Galeriusa i Konstantiusa Chlorusa. Pierwszy z nich posiadał tytuł Augusta, dwaj pozostali byli Cezarami, mającymi objąć władzę po 20 latach. Żaden z nich nie rezydował w Rzymie, wszyscy przebywali w pobliżu granic i niedaleko armii, zarządzając kilkoma prowincjami.

Po dwudziestoletnim panowaniu, w 305 roku Dioklecjan zrzekł się władzy i nakłonił również do ustąpienia drugiego Augusta, Maksimianusa. Władzę sprawowali dotychczasowi Cezarowie, teraz już

Augustowie; po śmierci jednego z nich rozgorzały walki o władzę, aż w końcu na tronie zasiadł Konstantyn Wielki /306-337/.

Konstatnyn w zasadzie przyjął system dioklecjański, ale zmienił go w dwóch ważnych punktach, a mianowicie postanowił wprowadzić dziedziczność tronu we własnej rodzinie i pozyskać dla siebie chrześcijan, jako żywioł pełen siły, który należy wziąć w opiekę dla celów potęgi państwa.

Gminy chrześcijańskie powstawały już za panowania Nerona kiedy to w Rzymie zawiązana została taka gmina pod przewodem św, Piotra i św. Pawła, którzy zostali zabici po pożarze Rzymu,wskazani przez Nerona jako sprawcy nieszczęścia. Wówczas to rozpoczął się pierwszy okres prześladowań chrześcijan. Drugą falę prześladowań zaczął cesarz Domicjan, zaniepokojony faktem, że chrześcijaństwo zaczęło rozszerzać się w kręgach arystokracji a nawet w rodzinie cesarskiej /Flawiusz, Klemens, Domitilla/. Prześladowania były czynnikiem rozszerzającym chrześcijaństwo, męczennicy stawali się wzorem moralnym dla coraz większej części ludów cesarstwa.

Konstantyn zakazał prześladowań chrześcijan,a wyruszając do walki przeciwko Maksencjuszowi, kazał na tarczach swych żołnierzy umieścić znaki chrześcijańskie /monogram Chrystusa/. Skoro zaś pod tym znakiem odniósł walne zwycięstwo w bitwie nad Tybrem /312 rok/, edyktem mediolańskim w 313 roku przyznał chrześcijanom zupełną wolność i równouprawnienie z wyznawcami dawnych religii rzymskich. Sam cesarz przyjął chrzest na łożu śmierci w 337 roku.

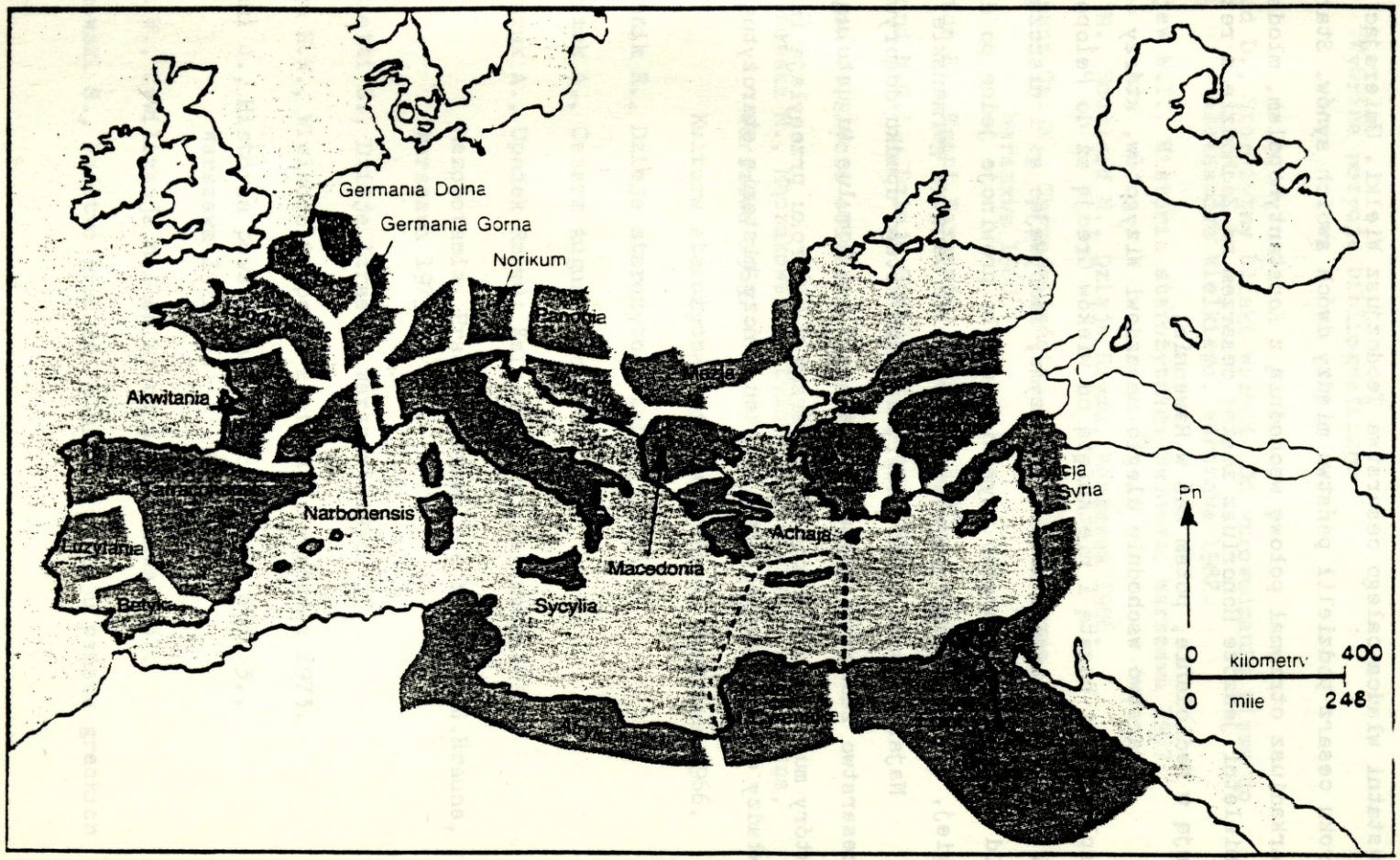
Opieka cesarska zdynamizowała rozwój chrześcijaństwa. Konstantyn uwolnił duchowieństwo od podatków lokalnych, biskupom przyznał sądownictwo nad wszystkimi wiernymi. Za jego sprawą zebrał się w 325 roku w Nicei sobór powszechny czyli ekumeniczny. Zgromadzeni na so-

borze biskupi z całego państwa potępili rozchodzący się na Wschodzie arianizm oraz podjęli cały szereg uchwał soborowych /kanonów/. Konstantyn, obecny na soborze, ogłosił je w całym państwie jako obowiązujące dla wszystkich chrześcijan.

Rzym pogański, pełen wspomnień republikańskich nie nadawał się już na rezydencję cesarza, który zapewnił zwycięstwo chrześcijaństwa i utwierdził monarchię absolutną. Konstantyn założył Nowy Rzym w starej osadzie greckiej Byzantion, nad Bosforem, który odtąd nazwano jego imieniem - Konstantynopol /Constantinopolis, 326 rok/. Cesarz zbudował potężne mury i okazały pałac cesarski, mnóstwo wielkich gmachów rządowych, świątyń różnych kultów, ale głównie chrześcijańskich, zakładał rozległe rynki. Starał się usilnie, aby nowa stolica wspaniałością dorównywały dawnej.

Umierając w 337 roku Konstantyn Wielki przekazał zreorganizowane cesarstwo, dziedziczne i chrześcijańskie, trzem swoim synom, między którymi wybuchły wkrótce walki, aż w końcu jeden z nich, Konstancjusz, stał się panem całego państwa. Prowadził on długotrwałe wojny z Persami, krewny zaś jego Julianus odparł nad Renem groźne najazdy Alamanów i Franków. Po śmierci Konstancjusza, Julian bez przeszkody został władcą całego państwa /361 r./.

W roku 375 zjawili się w Europie nowi przybysze z Azji, Hunowie. Ukazanie się ich wywołało ogólny ruch ludów germańskich. Gdy Hunowie ujarzmili Gotów wschodnich, Goci zachodni niezdolni im się opierać schronili się za Dunajem w prowincjach rzymskich. Cesarz Walens przyjmując ich pod swoją opiekę, narzucił im liczne zobowiązania, których Goci nie dotrzymali. Rozpoczęły się walki, w bitwie pod Adrianopolem zginął cesarz Walens /378 rok/, Goci bez przeszkody dotarli aż do Konstantynopola. Powstrzymał ich napór

Cesarstwo rzymskie w chwili śmierci Augusta (14 r. n.e.)

ostatni władca całego cesarstwa Teodozjusz Wielki. Umierając w 395 roku cesarz podzielił państwo między dwóch swoich synów. Starszy, Arkadiusz otrzymał połowę wschodnią z Konstantynopolem, młodszy, nieletni jeszcze Honoriusz został cesarzem na Zachodzie z rezydencją w Mediolanie, potem zaś w Rawennie.

Cesarstwo wschodnie uległo najazdowi Wizygotów, którzy splądrowali bogatą i nietkniętą od wieków Grecję aż do Peloponezu. W 410 roku Wizygoci dotarli do Rzymu, zdobywając go i niszcząc. Od tej chwili cesarstwo rzymskie traciło prowincje jedną po drugiej, na ich terenie powstawały oddzielne państwa germańskie.

Najazdy Hunów doprowadziły do całkowitego upadku dogorywające cesarstwo zachodnie. Ostatnim cesarzem był Romulus Augustulus, który musiał złożyć godność cesarską w 476 roku przesyłają insygnia władzy do Konstantynopola. Rok ten kończy historię starożytną.

Wybrane pozycje bibliograficzne

Arnaud D., Starożytny Bliski Wschód. Od wprowadzenia pisma do Aleksandra Wielkiego, Warszawa 1982.

Awdijew W.I., Historia starożytnego Wschodu, Warszawa 1957.

Cary M., Scullard H., Dzieje Rzymu, Warszawa 1986.

Cochrane Ch. N., Chrześcijaństwo i kultura antyczna, Warszawa 1960.

Dzioton E., Egipt Faraonów, Warszawa 1970.

Hammond N.G.L., Dzieje Grecji, Warszawa 1973.

Heurgon J., Życie codzienne Etrusków, Warszawa 1966.

Jaczynowska M., Mączakowa A., Tyloch W., Historia starożytna, Warszawa 1969.

Kultura starożytna ludów semickich, Warszawa 1966.

Kamienik R., Dzieje starożytne, Lublin 1975.

Krawczuk A., Cesarz August, Wrocław 1964.

Krawczuk A., Upadek Rzymu. Księga wojen, Warszawa 1972.

Mezopotamia. Praca zbiorowa pod redakcją J.Brauna, Warszawa 1973.

Ricciotti G., Dzieje Izraela, Warszawa 1956.

Saggs H.W., Wielkość i upadek Babilonii, Warszawa 1973.

Wolski J., Historia powszechna. Starożytność, wyd. 3., Warszawa 1972.

Torn W., Cywilizacja hellenistyczna, Warszawa 1957.

Witkowski S., Państwo greckie. Historia ustroju państw greckich

i obrazu ustroju Aten i Sparty, Warszawa 1958.

Zieliński T., Cesarstwo rzymskie, Warszawa 1938.

Zieliński T., Rzeczpospolita rzymska, Warszawa 1958.

Życie codzienne w Egipcie w epoce Ramessydów, XIII - XII w.p.n.e., Warszawa 1964.

S P I S T R E Ś C I

W s t ę p		3
I	Starożytny Egipt	5
II	Starożytne państwa Azji Mniejszej i Bliskiego Wschodu	
	Babilonia	15
	Asyria	19
	Persja	24
	Fenicja	28
	Izrael	30
III	Europejskie kraje starożytne	
	Grecja	35
	Macedonia	44
	Rzym	52
	Wybrane pozycje bibliograficzne	71

BIBLIOTEKA GŁÓWNA - ARCHIWUM
Nr ewid. 60429
II
Akademii Obrony Narodowej

Druk AON nr 302/WW